

רקוויאם לעצי התמר המדממים: רעידת האדמה בעיר בם ויחסי שלטון-תקשורת באיראן

עמית סדן

מבוא

ב-26 בדצמבר 2003 פגעה במחוז כְּרִמָּאן (בדרום-מזרח איראן) רעידת אדמה בעוצמה של 6.5 בסולם ריכטר. אף על פי שעוצמת הרעידה הייתה מתונה, ממדי ההרס והחורבן שזרעה היו אדירים. הרעידה החריבה את העיר בם מן היסוד, ועמה את המצודה ההיסטורית שהשקיפה עליה זה מאות שנים, וכן פגעה קשה בעיר בְּרָאנֻת ובאחד-עשר כפרים סמוכים. מספר ההרוגים עמד על יותר מ-26,000, עשרות אלפי תושבים נפצעו וכ-75,000 אזרחים נותרו בלא קורת גג.¹ נוסף על הפגיעה האדירה בחיי אדם, נפגע האזור פגיעה חמורה מבחינות נוספות, לרבות פגיעה במערכות המים והחשמל, בתשתיות התחבורה, וכן במרקם החברתי והכלכלי.

התנהלות השלטון לפני הרעידה, במהלכה ואחריה הייתה שנויה במחלוקת, ונשמעו סוגים שונים של ביקורת, בעיקר על אופן הטיפול בתושבי בם. מצבם של התושבים הוסיף להיות קשה גם חודשים רבים לאחר האסון, ובמרס 2004 – כחודשיים לאחר הרעידה – יצאו התושבים אל הרחובות במחאה ובזעם כלפי הרשויות. עיקר מחאתם נקשרה לתנאי המחיה הירודים, לטיפול המסורבל והמהוסס במצוקותיהם ולאבטלה הרבה שפשטה בקרבם. במהלך הפגנות המחאה ירו כוחות הביטחון בכמה מתושבי בם, ובעקבות האירועים האלה התפטר מתפקידו מושל העיר עלי שאפעי. נוסף על כך הממשלה סילקה מאזור האסון עיתונאים זרים לאחר שדיווחו מהאזור בלי אישור וחשפו את ביקורת המקומיים כלפי הרשויות.²

* מאמר זה נכתב על בסיס עבודת מוסמך במחלקה ללימודי מזרח תיכון באוניברסיטת בן-גוריון בנגב. ברצוני להודות למנחה העבודה פרופ' חגי רם, וכן לפרופ' ליאור שטרנפלד, על תרומתם והכוונתם לאורך הדרך.

1 Manuel Berberian, 'Bam Earthquake', *Encyclopedia Iranica*, 20 July 2009, <http://www.iranicaonline.org/articles/bam-earthquake-2003>

2 Nasrin Alavi, *We Are Iran: The Persian Blogs* (London: Portobello Books, 2005), 257-258; Kathleen Tierney et al., 'Reconnaissance Report on Bam Earthquake: Social and Public Policy Issues', *Journal of Seismology and Earthquake Engineering: Special Issue on Bam Earthquake* 5 (2004), 214; Dan De Luce,

מלבד בחינת התנהלותה של המדינה בכל הקשור לרעידת האדמה, בכוונתי לנתח לעומק את הסיקור העיתונאי של האסון. המחקר יתמקד בשלושה ימונים ארציים מרכזיים – **כיהאן, אטלאעאט, ואיראן**. כמו אמצעי תקשורת ממסדיים אחרים במדינה, גם העיתונים האלה נתונים למידה משתנה של בעלות ושליטה של הממסד הפוליטי, בין שמדובר במנהיג העליון עלי ח'אמנהאי ובמערך נציגיו, בין במוסדות הרפובליקניים שבראשם מכהנים נבחרי ציבור. הסוגיות שייבחנו במאמר זה יהיו מידת הביקורת שיכלו העיתונים להביע נוכח מחדלי האסון, ומערכת היחסים בין השלטון לנפגעים. מטרת המאמר היא לבחון מה מלמד הסיקור העיתונאי של רעידת האדמה על יחסי הכוח בין שלטון לחברה באיראן. משאלה זו עולה שאלה נוספת, שגם היא תלויה ותניע את המאמר: לנוכח התפקידים הרבים שאפשר לייחס לתקשורת בעת אסון לאומי (כפי שאפרט בהמשך), האם תפקידה המרכזי באירוע רעידת האדמה היה להיות 'צינור' להעברת מידע בין השלטון לציבור, או שמא היו לה תפקידים נוספים, כגון להעצים קולות מוחלשים ולהדגיש את הקריאה לשלטון לשאת באחריות?

הטענה שאטען לאורך המאמר נוגעת למגבלות כוחו של המערך השלטוני באיראן, ולהיעדרו של שלטון סמכותני מוחלט במרחבים החברתיים והתקשורתיים במדינה. באחריותו של הרעש לא יכלו מוסד המנהיג העליון וגם נבחרי הציבור, ובראשם הנשיא, להשתיק את המחדלים בניהול האסון, או שלא ראו טעם בהשתקה כזאת. כמו כן, האליטות מכל קצות הקשת השלטונית מצאו עצמן מחויבות להעניק מחוות סמליות רבות ולהכיל את הלכי הרוח של תושבי במ והציבור האיראני בכללותו. ניהול אסון על כל נדבכיו, לרבות מוכנות לאסון עתידי, מתקשר לסוגיות נרחבות יותר של אחריות הממשל, של תכנון ושל פיתוח חברתי-כלכלי.³ כפי שיובהר בהמשך, לתוצאותיה ההרסניות של רעידת האדמה בבם היה קשר ישיר לסוגיות האלה, קשר שהסיקור העיתונאי העלה על פני השטח בכמה הזדמנויות ואופנים.

רעידת האדמה בבם, אף שלבטח הייתה אחד מאסונות הטבע ההרסניים בעולם ומהאירועים הדרמטיים שהתחוללו באיראן בשני העשורים האחרונים,⁴ נדמה שחלפה

'Three Months after Deadly Quake, Bam Survivors Turn on Iranian Government', *The Guardian*, 26 April 2004, <http://www.theguardian.com/environment/2004/apr/02/iran.naturaldisasters>

3 יש הקבלה בין מידת הפיתוח של המדינה לבין רמת פגיעותה מאסונות טבע. לשם המחשה, בין השנים 1991-2000 היו יותר משני שלישים מהקורבנות באסונות טבע במדינות שדורגו בשליש התחתון במדד האו"ם להתפתחות אנושית, וראו Alpaslan Özderdem and Tim Jacoby, *Disaster Management and Civil Society: Earthquake Relief in Japan, Turkey and India* (London: I.B. Tauris, 2006), 12

4 ראו 'The Ten Most Significant Natural Disasters Worldwide by Death Toll from

‘מתחת לרדאר’ של קהילת חוקרי המזרח התיכון. מי שחקרו אותה לעומק הגיעו מתחומי דעת מגוונים, כגון ארכאולוגיה, ססמולוגיה, חקר החברה האזרחית, מדעי החברה, כלכלה ועוד. אולם למיטב ידיעתי טרם נערך מחקר שראה ברעידת האדמה מקרה בוחן ליחסי שלטון וחברה באיראן, קל וחומר ליחסי שלטון ועיתונות.

כדי לענות מענה הולם לשאלות שהועלו יש לתחום קודם כול את מושא המחקר בזמן ובמרחב. אם כן, המאמר יתמקד באירועים שהתרחשו בבם ובסביבותיה ויבחן את הסיקור העיתונאי עד כחודש לאחר הרעידה. תיחום זה יאפשר לי לבחון את הדיווחים הראשוניים על אודות נזקי הרעידה, וכן מידה מספקת של דיווחים בנוגע להתנהלות המוסדות השלטוניים בעקבותיה, בסוגיות של פעולות החילוץ וההצלה ובדבר יחסם של אלו אל תושבי אזור האסון. לאחר כחודש החלה תשומת הלב הארצית שהוקדשה לאירוע להתפוגג, וצומצמו מספר הדיווחים בנושא והיקפם.

החלק הראשון במאמר יספק את הרקע הדרוש בעניין תפקידיהם של אמצעי התקשורת בעת אסון טבע, כדי למקם את אירועי בם ואת סיקורם העיתונאי בהקשר המתאים. החלק השני יסקור כמה היבטים של הרעידה ושל התנהלות השלטון, כמו היקף האסון, מוכנות הרשויות לאסונות טבע ופעילויות החילוץ וההצלה. החלק השלישי יעסוק במערכת היחסים שבין רשויות השלטון לתושבי בם באחריותו של האירוע.

בכל חלק אציג תחילה את המידע מהספרות המחקרית שכבר נכתבה בסוגיה. חשוב לציין כי המידע הזה ישמש כמְחֻנָּן לסיקור העיתונאי, אך הוא אינו בבחינת ‘מציאות’ ודאית או ‘מה שקרה באמת’. גם כלפי מידע זה יש לנהוג בביקורתיות, ותפקידו הוא לקרב אותנו להבנה מדויקת יותר של מה שהתרחש בבם בעזרת מקורות המידע שברשותנו. בעקבות סקירת המקורות אבחן את הסיקור של עיתוני איראן בנושא. בדרך זו אשיג את מטרתו הכפולה של המאמר: בחינת אירוע רעידת האדמה, אך בעיקר בחינת משמעותו של סיקור העיתונאי.

העיר בם ממוקמת בדרום-מזרח איראן, בקצהו המערבי של מדבר לוט, סמוך לקו התפר בין הפרובינציות כרמאן ובלוצ’סטאן. העיר, המאופיינת באקלים מדברי, נחשבת לשער הכניסה לגבולותיה המזרחיים של איראן עם שכנותיה אפגניסטן ופקיסטן. בשל מיקומה של העיר על דרך המשי הייתה בם עדה לכמה תקריות דרמטיות בהיסטוריה של האזור.⁵ הנכס ההיסטורי הבולט של בם הוא המצודה (ארג’י בם) שהוקמה בתקופה הפרתית (400-200 לפסה"נ). הסלג’וקים ביצרו אותה היטב במאות האחת-עשרה והשתיים-

1980 to 2017’, Statista, <https://www.statista.com/statistics/268029/natural-disasters-by-death-toll-since-1980>

5 Berberian, ‘Bam Earthquake’. בין תקריות אלו, ניתן למנות פלישות של קבוצות נוודים אפגניים ותורכים וכן מאבקים בין שושלת זנד ובין בית קג’אר.

עשרה, והיא נשארה על כנה עד רעידת האדמה. מצודה זו הייתה מבנה הטיט הגדול בעולם והוכרה כאתר מורשת עולמית.⁶

העיר המודרנית של בם הוקמה בשנת 1840 מחוץ לחומות המצודה, ולפני רעידת האדמה היו בה יותר מ-100,000 תושבים. בהיותה העיר הגדולה ביותר באזור הייתה בם מרכז עירוני ומוקד משיכה גם ל-16,000 תושבי העיר הסמוכה בראוות, ול-10,000 התושבים של עשרות הכפרים שבסביבתה.⁷ הבסיס הכלכלי של תושבי העיר היה חקלאי בעיקרו, שכן בם נודעה בכל רחבי איראן ומחוצה לה במטעי התמרים שלה. נוסף על כך התפרנסו תושביה מענף התיירות, שניזון בעיקר מהעלייה למצודה ההיסטורית, וממלאכות זעירות. בשנים שקדמו לרעידה נחנך אזור תעשייה בקרבת העיר, שנקרא 'בם החדשה' (ארג'י ג'דידי בם), ובו תעשיית רכב וכמה מפעלי אריזה.⁸ המרקם החברתי של האזור הוא שבטי בעיקרו, היינו יחידות משפחתיות גדולות בעלות זיקה חזקה לקרקע השייכת למשפחה זה דורות. משום כך לפני הרעידה התגוררו מרבית תושבי העיר בבתים ישנים שהיו בבעלות משפחתם. בתים מעטים בעיר נבנו על בסיס שלד פלדה או מבטון מזוין, ומרביתם נבנו מבוץ, עץ וחמר. כ-84 אחוזים מהבתים בעיר נבנו לפני שנת 1991, השנה שבה יושמו תקנות בנייה להגברת החסינות, ואף בבתים שנבנו לאחר מכן יושמו תקנות הבטיחות יישום חלקי בלבד.⁹ בבוקר 26 בדצמבר 2003 התברר שהדגש המועט שהושם על איכות הבנייה בעיר, שהוקמה מלכתחילה על קו שבר גאולוגי, היה הרה אסון.

את פרשת רעידת האדמה בבם יש לבחון במסגרת רחבה ומורכבת של יחסי השלטון האסלאמי-רפובליקני עם אמצעי התקשורת באיראן. למארג היחסים הזה שורשים עמוקים בהיסטוריה של המדינה, ורבים גורסים כי היחסים בין השלטון לתקשורת בשנות הרפובליקה האסלאמית הם רק חלק מההקשר הרחב יותר של יחסי שלטון-תקשורת באיראן החל במהפכה החוקתית, ואופיים של יחסים אלו לא השתנה במהותו בעקבות אירועי 1979.¹⁰ חוקרים אחדים טוענים שזירת

Azam Khatam, 'The Destruction of Bam and its Reconstruction following the Earthquake of 2003', <i>Cities</i> 2 (2006), 462	6
Berberian, 'Bam Earthquake'	7
Alireza Fallahi, 'Lessons Learned From the Housing Reconstruction following the Bam Earthquake in Iran', <i>The Australian Journal of Emergency Management</i> 22 (2007), 27	8
Moshen Ghafory-Ashtiani and Mahmood Hosseini, 'Post-Bam Earthquake: Recovery and Reconstruction', <i>Natural Hazards</i> 44 (2008), 230	9
Gholam Khiabani, <i>Iranian Media: The Paradox of Modernity</i> (New York: Routledge, 2010), 94	10

העיתונות הייתה תמיד חלק מהמציאות הפוליטית הרחבה יותר במדינה. בכל עת שהשלטון היה נתון בנקודת שפל התפתחה זירה ציבורית חזקה ובה ערוצי תקשורת מגוונים. לעומת זאת, כאשר השלטון השכיל לבסס שליטה חזקה בחברה, סבלו הזירה הציבורית והתקשורת מהתערבות שלטונית עזה ומהגבלה מהותית של חופש הביטוי.¹¹ ר'ולאם ח'יאבאני (Khiabany) מציין כמה רגעים היסטוריים מעטים שהתאפיינו בהשתתפות פוליטית ושגשוג של העיתונות באיראן, ובהם שנותיו של מוחמד מוזדק בראשות הממשלה, בתחילת שנות החמישים, ו'אביב החופש' הבתר-מהפכני בשנים 1979-1980.¹²

'תקופת הרפורמה', הנחשבת לתור הזהב האחרון עד כה של העיתונות האיראנית, החלה עם בחירתו של מוחמד ח'אתמי לנשיאות ב-1997, ובמהלכה אירעה גם רעידת האדמה בבם. ח'אתמי סחף אחרייו את ההמונים שדרשו שינויים מרחיקי לכת במדיניות הממשלה בכל הנוגע לחברה אזרחית, לשלטון החוק, לזכויות הפרט, לזכויות נשים וכדומה, כל זאת למורת רוחו של הממסד השמרני.¹³ בבחירתו של ח'אתמי לנשיאות התחדד הקיטוב בין סיעות השלטון, והוא ידע שכדי לנהל את הקרב בכלי התקשורת השמרניים (כיהאן, אטלאעא, רשות השידור הממלכתית וכו') יהיה עליו לגייס לצדו את העיתונות הפרטית, הרפורמיסטית בעיקרה. לשם כך מינה ח'אתמי את עטאוללה מהאג'ראני לתפקיד שר התרבות וההדרכה האסלאמית, ויחד הם התוו מדיניות שהביאה לפריחת העיתונות בשנים 1998-2000, תקופה שכונתה 'האביב של טהראן'.¹⁴

לנוכח עליית כוחו של היסוד הרפורמיסטי והרחבת חופש הביטוי, החלו הכוחות השמרניים, ובראשם המנהיג העליון ח'אמנהאי, לכלול בהצהרותיהם את פעילות

- 11 שם, 93; Annabelle Sreberny-Mohammadi and Ali Mohammadi, *Small Media, Big Revolution: Communication, Culture and the Iranian Revolution* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1994), 54
- 12 Khiabani, *Iranian Media*, 94
- 13 Mehdi Semati, *Media, Culture and Society in Iran: Living with Globalization and the Islamic State* (New York: Routledge, 2008), 6
- 14 שם. לשם המחשה, בשנה הראשונה לכהונתם של ח'אתמי ומהאג'ראני הושקו 226 עיתונים וכתבי עת חדשים, וראו A. W. Samii, 'Sisyphus' Newsstand: The Iranian Press Under Khatami', *Middle East Review of International Affairs* 5 (2001), 1. הרוח החדשה שנשבה בשדה העיתונות ניכרה היטב בשמות הפרסומים שהושקו: לעומת העיתונים המסורתיים, כגון **רסאלת** (שליחות נבואית) וג'**מהורי** **אסלאמי** (הרפובליקה האסלאמית), צצו עיתונים כמו **אזאר** (חופש) ו**משאריכת** (השתתפות), וראו Khiabani, *Iranian Media*, 104; וראו Ervand Abrahamian, *A History of Modern Iran* (Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 2008), 186

העיתונות הרפורמיסטית במסגרת 'המתקפה התרבותית של המערב'. תגובת הנגד בהובלת המנהיג העליון ובאמצעות מערכת המשפט הייתה הגברת קצב סגירת העיתונים, המעצרים והחקירות.¹⁵ באמצע 1999 החל המג'לס החמישי השמרני ברובו להתוות את חוק העיתונות השישי של איראן, שהפך עד מהרה לכלי מרכזי בהגבלת חופש הביטוי ובסגירת עיתונים רבים.¹⁶ עד סוף 2002 סייע החוק החדש בסגירתם של יותר משמונים עיתונים במסגרת המאבק שפילג את הנוף הפוליטי באיראן. במאבק השתתפו גם גופי התקשורת הממסדיים הגדולים, ובהם כיהאן ורשות השידור הממלכתית, והם הכפישו נמרצות את הפרסומים הרפורמיסטיים בטענות של פגיעה באסלאם, ברפובליקה ובמנהיג העליון.¹⁷

ב־2002, בעקבות התערבות חריפה של מועצת שומרי החוקה (שוראִי נִגְהַבְאן), נבלמה התנופה הרפורמיסטית הלכה למעשה, ותומכיה נדחקו לעמדות שוליים בפוליטיקה האיראנית.¹⁸ בחירתו של מחמוד אחמדינז'אד לנשיאות בשנת 2005 סימנה את כניסתה של איראן לתקופה פוסט־רפורמית. קריאות לרפורמה בתקופה זו נוסחו מחדש, התמקדו בסדר יום כלכלי יותר מבשיח זכויות אזרחי, ופנו בעיקר אל השכבות הנמוכות על חשבונם של מעמדות הביניים בעלי סדר היום הליברלי יותר.¹⁹

בבואנו לבחון את מצב המחקר ניווכח כי מעטים שילבו בין סוגיית יחסי השלטון והתקשורת באיראן לסוגיית רעידת האדמה. בחינה משולבת נדירה כזאת מספקת נסרין עלווי (Alavi). עלווי, עיתונאית ליברלית ופעילת חברה אזרחית, שופכת אור על קהילת הבלוגוספרה האיראנית החתרנית, ומציגה את תגובותיהם הבלתי מצונזרות של אזרחים לאירועים שעל סדר היום במדינה. על פי עלווי, גם השיח סביב רעידת האדמה בבם היה זירה של דיכוי וסתירת פיות של השלטון כלפי אזרחיו.²⁰ אולם למעט התייחסות זו, כאמור, אין אנו מוצאים במחקר בחינה של רעידת האדמה בבם במסגרת

15 Khiabani, *Iranian Media*, 104

16 החוק, שהיה תיקון לחוק העיתונות של 1986, פגע ביכולת ההשפעה של משרד התרבות בתוך הוועדה המפקחת על העיתונות. כמו כן, הוא נתן לאנשי מערכת המשפט השמרנית בלעדיות באיוש בית הדין לעיתונות, וקבע שאחריות משפטית לא תחול רק על המוציא לאור, כמו בעבר, אלא גם על הכותבים עצמם, וראו Hossein Shahidi, *Journalism in Iran: From Mission to Profession* (New York: Routledge, 2007), 65

17 Khiabani, *Iranian Media*, 105. תופעה בולטת במסגרת מלחמות העיתונות הייתה 'העיתונים הסדרתיים', עיתונים שלאחר שרישיונם נשלל על ידי הרשויות, חזרו לפעול בשם אחר. כך, העיתון ג'אמעה נסגר וחידש פעילות בשם תוס, ולאחר מכן בשמות נשאת, אח'באר וכן הלאה; 3 Samii, 'Sisyphus' Newsstand'

18 Khiabani, *Iranian Media*, 116

19 Semati, *Media, Culture and Society*, 7

20 Alavi, *We Are Iran*, 249-258

הדיון ביחסי שלטון ותקשורת במדינה. סוגיה זו רחבה ועמוקה בהרבה ממחקר הרעידה עצמה, שכן הספרות על אודותיה ענפה ובעלת הקשר היסטורי המגיע עד המהפכה החוקתית. גישה מעניינת הציע ר'ולאם ח'יאבאני בספרו,²¹ וכן בספר שכתב עם אנאבל סרבני (Sreberny).²² ח'יאבאני בולט בהדגשת מסגרות התייחסות חדשות ליחסי שלטון ותקשורת באיראן, לרבות היבטים כלכליים ואינטרסים מעמדיים,²³ אך חשוב מכך, הוא מציג תפיסה מנוגדת לזו של עלווי. נקודת מבטה של עלווי מכוונת אך ורק אל קריאת התגר החתרנית של אזרחים איראנים כלפי שלטון המדכא את חופש הביטוי, ואילו ח'יאבאני פוסל תפיסה חד-ממדית של דיכוי שלטוני, וכן את הקוטביות המעוותת, לטענתו, שיצר השיח הליברלי בין המונחים 'פרט' ו'ציבורי', 'מוגבל' ו'חופשי', 'מדינה' ו'שוק'.²⁴

מקור המספק זווית נוספת ליחסי שלטון ותקשורת ברפובליקה האסלאמית הוא קובץ המאמרים בעריכתו של מהדי סמאטי (Semati), שראה אור ב-2008.²⁵ ספר זה יוצא מנקודת הנחה שתפיסות קיימות בנוגע לחברה האיראנית נכשלו בהבנת המורכבויות והסתירות הפנימיות שבה. התמקדותו היא בתרבות האיראנית ובפרקטיקות תרבותיות, כגון הרגלי צריכת חדשות, מוזיקת רוק, שירה פרסית ועוד. התמקדותו בהיבט התרבותי נובעת מן התפיסה שלנוכח המרחב הפוליטי האוטוריטרי במדינה וחולשתם של ארגונים לא ממשלתיים, השדה התרבותי, ובמיוחד התקשורת, הוא זירה מרכזית לעימותים על אופייה של המדינה והמרחב הציבורי.²⁶

הספרות המחקרית על רעידת האדמה בבם, השלכותיה וההתמודדות עמה, מורכבת ממחקרים מתחומים מגוונים. לדוגמה, מאמרם של חוסייני, חוסיינין ופויאן (Hosseini, Hosseinioo and Pooyan) מתמקד בהתמודדות השלטונות עם ההיבטים החברתיים-כלכליים של האסון.²⁷ חוקרים אלו טוענים כי כמו ברעידת האדמה שהתחוללה בעיר מנג'יל שבצפון איראן בשנת 1990, פעולות התגובה וההצלה בבם לא הביאו בחשבון את ההיבטים החברתיים-כלכליים. הדבר התבטא, בין היתר, בתמיכה

21	Khiabani, <i>Iranian Media</i>
22	Annabelle Sreberny and Gholam Khiabany, <i>Blogistan: The Internet and Politics in Iran</i> (London and New York: I.B. Tauris, 2011)
23	ספריו של ח'יאבאני נבדלים מאחרים בהדגשתם סוגיות כמו אינטרסים של הון, מדיניות רגולציה של המדינה, ומבט מורכב יותר על הבעלות על אמצעי התקשורת.
24	Khiabany, <i>Iranian Media</i> , 9
25	Semati, <i>Media, Culture and Society</i>
26	שם, 6, 17.
27	Kambod Amini Hosseini, et al., 'An Investigation into the Socioeconomic Aspects of Two Major Earthquakes in Iran', <i>Disasters</i> 37 (2013): 516-535

סוציאלית לא מספקת בנפגעי האסון ובחלוקה לא מאוזנת של פתרונות הדירור. תופעות אלו ואחרות יצרו אצל הנפגעים תחושות תסכול כלפי הרשויות, וגרמו לעלייה חדה בפשיעה, ואף בשימוש בסמים קשים.²⁸ מאמר נוסף מגיע מתחום העבודה הסוציאלית, ובוחר את מידת ניצולו של ה'הון החברתי' בעת מאמצי הסיוע בכס.²⁹ גם במאמר הזה ניכרת ביקורת רבה על האופן שבו ניהלו הרשויות האיראניות את האסון, ובהקשר של ניצול 'הון חברתי' התבטא הדבר בשיתוף לקוי של המקומיים במאמצי ההצלה והשיקום, ובהיווצרות ניכור ואנטגוניזם מצד המקומיים כלפי כוחות ההצלה.³⁰

המקורות הראשוניים שבהם אשתמש הם היומונים הארציים **כיהאן, אטלאעאט ואיראן**, הנחשבים 'מסדיים'. לעומת **כיהאן ואטלאעאט**, המזוהים עם הקו שמטווה המנהיג העליון, **איראן** אינו מוכפף ישירות לנציג מטעמו של ח'אמנהאי ומאפיין בקו שמרני, אך כזה שבמרבית המקרים צידד במדיניות הממשלה הפרו־רפורמיסטית שהוביל הנשיא ח'אטמי. אף על פי שחוקר התחום, ח'אבאני, קרא תגר על ההפרדה בין 'ציבורי' ל'עצמאי' בשוק התקשורת האיראני,³¹ אפשר בהחלט להבחין בין שלושת העיתונים האלה לעיתונים אחרים, מבחינת שיוכם הניהולי וזיהויים בציבור. **כיהאן ואטלאעאט** מכונים בשוק התקשורת האיראני 'התאומים הענקים', ועם **איראן**, הצעיר יותר, הם נהנים מתפוצה רחבה ביותר בהשוואה לעיתונים אחרים. תפוצה זו מקנה להם השפעה רבה על השיח הציבורי באיראן, ומכאן חשיבותם למאמר זה. היתרון הטמון במקורות ראשוניים אלו הוא בהירותם. המסרים נכתבים שחור על גבי לבן בסגנון ממלכתי ובשפה נקייה. נוסף על התוכן הכתוב, שיהיה מוקד הניתוח שלי, קיימים במקורות אלו מרכיבים חשובים נוספים, כמו התצלומים מאזור הרעידה, ואף גודלן ואופיין של הכותרות. מרכיבים אלו חשובים גם הם להבנת ההקשר הרחב של הסיקור ולהבנת המסרים שאנשי העיתון התכוונו לבטא. כמאמר הפתגם, 'תמונה אחת (ובשינוי קל – כותרת אחת) שווה אלף מילים'.³²

- 28 שם, 523, 525.
 29 Habib Aghabakhshi and Claire Gregor, 'Learning the Lessons of Bam: The Role of Social Capital', *International Social Work* 50 (2007): 347-356
 30 שם, 350.
 31 Khiabany, *Iranian Media*, 9
 32 יתרון נוסף של מקורות אלו הוא נגישותם. שלושת העיתונים הנזכרים הם מהעיתונים היחידים שדיווחיהם על אודות תקופת הזמן הנחקרת כאן זמינים במדינת ישראל. ברצוני להודות למרכז דיין באוניברסיטת תל אביב על הרשות לעיין במקורות אלו.

תפקידי התקשורת בעת אסון טבע

מקור השפעה נוסף על מאמר זה הוא הדיון התאורטי בתפקידיה של התקשורת בזמן אסון לאומי. התקשורת נחשבת בראש ובראשונה צינור להעברת מידע מזירת האסון ומהממשל לציבור.³³ לפי תפיסה זו, יתרונם של כלי התקשורת הוא ביכולתם להעביר מידע רב בזמן קצר אל הציבור, הנתפס כצרכן סביל, כדי שזה ידע לנהוג כראוי בעת האסון או אחריו. אולם יש המכנים תפיסה זו מסורתית, ולשיטתם יש לתקשורת תפקידים מהותיים נוספים בעת סיקור אסון. למשל, לתמוך תמיכה נפשית בצרכני התקשורת, גם אם לא נפגעו בגופם, אך הם שרויים במצוקה וזקוקים להדרכה חיצונית, או להיסח דעת מהאסון. תפקיד נוסף הוא הקשר עם גורמים שמחוץ לסביבתם הפיזית של הקוראים ויצירת קהילה. קשר כזה אמור להקל על בדידותם וחרדתם של צרכני התוכן, שבמקרים רבים יהיו מרותקים לביתם בעת האסון ומבודדים מהעולם החיצוני.³⁴ תפקידים נוספים המיוחסים לאמצעי התקשורת בעת אסון שנויים במחלוקת: האם תפקידיה של התקשורת לספק סיקור אובייקטיבי ומבוסס על עובדות, או שמא סיקור אמוציונלי המתמקד בקולם של הנפגעים? יש הטוענים שהתמקדות המבוססת על רגשות מעיבה על האופי האובייקטיבי והאינפורמטיבי שאפיין את רוב כלי התקשורת בעבר, שכן היא מעניקה לניצולים מעמד של מומחים וממעיטה לבחון אותם בביקורתיות.³⁵ הקולות שמנגד רואים בגישה זו גישה ליברלית, פוסלים את ההפרדה בין היגיון לרגש, ומונים כמה יתרונות חיוניים לסיקור אמוציונלי. נוסף על התמיכה הנפשית ועל חיזוק הקהילות שכבר צוינו, יתרון נוסף הוא האפשרות להעצים את הניצולים, שלעתים תכופות מגיעים מקהילות שוליים שאינן זוכות לייצוג רב בתקשורת או בחיים הציבוריים בימים כתיקונם. תפקיד נוסף של הסיקור האמוציונלי הוא לתת

Ruud Koopmans and Rens Vliegthart, ‘Media Attention as the Outcome of a Diffusion Process: A Theoretical Framework and Cross-National Evidence on Earthquake Coverage’, *European Sociological Review* 27 (2011), 638 33

Marla Perez-Lugo, ‘Media Uses in Disaster Situations: A New Focus on the Impact Phase’, *Sociological Inquiry* 74 (2004), 213 34
לשיטתו של מאמר זה, ההתמקדות בהיות של התקשורת בעת אסון טבע צינור להעברת מידע והזנחת הפונקציות של מתן תמיכה נפשית ורגשי קהילתיות, נובעת מגטויות של המחקר המסורתי לבחון את השלבים שלפני האסון ולאחריו, ולא את שלב ההתרחשות עצמו. כמו כן, מחקרים אלו נוטים לחקור את תפקידיה של התקשורת דרך עיניהם של מנהלי הערוצים, ולא דרך עיניהם של צרכני המידע, וראו שם, 212-211.

Mervi Pantti and Karin Wahl-Jorgensen, ‘On the Political Possibilities of Therapy News: Media Responsibility and the Limits of Objectivity in Disaster Coverage’, *Estudos em Comunicação, Universidade da Beira Interior* (2007), 3 35

הזדמנות להטיח ביקורת בבעלי הכוח ולדרוש מהם לשאת באחריות למחדלים שהובילו לטרגדיה. בהקשר הזה יש לתקשורת תפקיד מהותי, מכיוון שבמידה רבה היא שולטת בדימוי שנוצר להתנהלות הממשל בעת האסון, ויש לה תפקיד ביצירת תפיסת המענה שהממשל מספק למצוקותיהם של התושבים.³⁶

הבנה זו חשובה למחקר שלפנינו, שכן הסיקור העיתונאי של אסון, כמו רעידת האדמה בעיר בם, על כל מחדליו וההיבטים הכאובים שבו, הוא צוואר בקבוק דרמטי שאליו מתכנסים שני גורמים מובחנים: מצד אחד, הניסיון של השלטון להכיל, לנכס ולצמצם נזקים, ומצד שני, הקולות המודחקים שהאסון סיפק להם שעת כושר לחבוט בשלטון ולדרוש קבלת אחריות. במקרה זה אי אפשר לקבוע קביעה גורפת שקול אחד גבר על משנהו, קרי שהשלטון טשטש כל ניסיון לערער על יעילות תפקודו, או שהקולות הזועמים העפילו על הצנזורה השלטונית. אולם די בקביעה שאמצעי התקשורת המרכזיים הם חלק מהסדר ההגמוני כדי להבין שאמצעי התקשורת האלה לא ימהרו לצדד בקולות הקוראים תגר על עצם הלגיטימיות של הסדר הזה.³⁷

השלטון ורעידת האדמה: הגמוניה בשעת מבחן

בחלק זה אעסוק בסוגיות הנוגעות להתנהלותם הישירה של השלטון ושלוחותיו ברעידת האדמה. טענתי היא שלעיתונות היה מרחב תמרון לא מבוטל בסיקור ניהול האסון, אם כי מרחב התמרון הזה לא אפשר קריאת תגר ממשית על הממסד השלטוני, ובכלל זה על מוסד המנהיג העליון, וגם לא תהייה אמיתית על הלגיטימציה השלטונית שלו נוכח התמודדות הרשויות עם האסון הקשה.

נתונים על אודות מידת ההרס וההרג בכם וסביבתה

תוצאותיה הקשות של רעידת האדמה ניכרו בראש ובראשונה בנזק הישיר שגרמה, נזק שהתברר כבר בשעות ובימים הראשונים שלאחר התרחשותה. היקף הנזק הישיר התבטא במספרי ההרוגים, במספר חסרי הבית ובנתונים נוספים שיצוינו להלן, והציג דילמה בפני אמצעי התקשורת שסיקרו את הרעידה. ראשית, בכאוס שלאחר האירוע נוצר קושי לא מבוטל להשיג מידע אמין על ממדי הנזק. שנית, במצב מסוג זה ייתכן

36 שם, 19. מחברי המאמר מונים את תפקידיו של הסיקור באמצעות חלוקתו לארבעה סוגי שיח: שיח האימה, שיח האמפתיה, שיח האבל ושיח הכעס. את הסיקור מבוסס הרגש העומד במרכזו של המאמר הזה הם מכנים 'חדשות טיפוליות' (therapy news).

37 להבנה מעמיקה יותר של פעילות התקשורת בתוך מערכת הגמונית, ראו Todd Gitlin, *The Whole World is Watching: Mass Media in the Making and Unmaking of the New Left* (Los Angeles and London: University of California Press, 1980).

שאמצעי התקשורת עמדו בפני הדילמה אם למסור לציבור את נתוני הנזק כהוייתם, או להציג את הנתונים בדרך שלא תפגע בפטרוניהם במוסדות המנהיג העליון או במשרדי הממשלה.³⁸

עוצמתו של רעש האדמה הייתה 6.5 בסולם ריכטר, ועל כך מסכימים רוב המקורות, אם כי מקורות אחדים מדווחים על עוצמה גדולה מעט יותר.³⁹ ככלל, מקורות רבים מתארים את תוצאות הרעידה כ’הרס מוחלט’ של העיר בם, של העיר בראוות, וכן של אחד-עשר כפרים בקרבת מקום, כמו אַקְבֶּאֶרְאֶבֶאד, אַמִּירְאֶבֶאד, אַסְפִּיפֶּאן, חוֹסִינְאֶבֶאד ופּוֹשְׁתֶּרֶד.⁴⁰ מספרם של ההרוגים היה מוקד למחלוקות רבות, היות שכיאה לאירועים מסוג זה, בתקופת הזמן הראשונה שאחרי האסון שררו חוסר סדר וחוסר ודאות, הן בקרב האוכלוסייה האזרחית הן בקרב הרשויות וכוחות החילוץ. ביטוי לכך היה ספירה לא מסודרת של הקורבנות, רבים מהם נספרו יותר מפעם אחת, וכך פורסמו הערכות חמורות יותר מהמצב בפועל. אי לכך, הערכות מוקדמות של מספר ההרוגים נעו בין 30,000 ל-40,000 נפש, והערכות מסוימות טענו אף למספר גדול יותר.⁴¹ מרבית ההערכות השקולות מנו את מספר ההרוגים בכ-30,000, אולם משהתבהר מעט חוסר הוודאות נקבע המספר הרשמי על 26,271, כשליש מאוכלוסיית העיר.⁴² מספרם של תושבי בם וסביבתה שספגו פציעות ברמות שונות נע בחלק מהמקורות בין 17,500

38 על חשדות הציבור כלפי השלטון בנוגע להסתרת מספר ההרוגים האמיתי, ראו De Luce, ‘Three Months after Deadly Quake’.

39 בין המקורות המעריכים עוצמה של 6.5 בסולם ריכטר, ראו Jean-François Pinera, Robert A. Reed, et al., ‘Restoring Sanitation Services after an Earthquake: Field Experience in Bam, Iran’, *Disasters* 29 (2005), 223; Babak Omidvar, Hossein Zafari, et al., ‘Evaluation of Public Participation in Reconstruction of Bam, Iran, after the 2003 Earthquake’, *Natural Hazards* 59 (2011), 1398; Hassan Abolghasemi, Mohammad Hadi Radfar, et al., ‘International Medical Response to a Natural Disaster: Lessons Learned From the Bam Earthquake Experience’, *Prehospital and Disaster Medicine* 21 (2006), 142; H. Hagh-Shenas, M. A. Goodarzi, et al., ‘Post-Traumatic Stress Disorder among Survivors of Bam Earthquake 40 Days after the Event’, *La Revue de Santé de la Méditerranée orientale* 12 (2006), 119. הערכות מעט שונות של העוצמה נעות בין 6.3 ל-6.6 בסולם ריכטר. על כך, ראו Berberian, ‘Bam Earthquake’; Mojtaba Rafieian and Ali Asgary, ‘Impacts of Temporary Housing on Housing Reconstruction after the Bam Earthquake’, *Disaster Prevention and Management* 22 (2013), 64. הערכה מחמירה יותר בעוצמת הרעידה, הקובעת אותה ל-6.7 בסולם ריכטר, נמצאת אצל Alavi, *We Are Iran*, 249.

40 Berberian, ‘Bam Earthquake’.

41 Pinera, ‘Restoring Sanitation’, 223.

42 Rafieian, ‘Impacts of Temporary Housing’, 64; Tierney, ‘Reconnaissance Report’, 210.

ל־20,000 נפש, ובאחרים הגיע ל־30,000, אולם ההערכה השקולה הייתה כ־25,000 פצועים.⁴³

הערכות מרחיקות לכת נגעו גם למספר האנשים שנותרו ללא קורת גג. חלק מן המקורות אמדו את מספרם בכ־75,000⁴⁴, אולם אחרים נקבו במספרים גבוהים הרבה יותר, הנעים סביב 120,000, זאת בעקבות הרס של בין 49,000 ל־53,000 מבנים בעיר ובסביבתה.⁴⁵ שיעור הרס המבנים בבם הוערך בכ־85 אחוזים. העיר במ עצמה ספגה את הפגיעה הקשה ביותר, אם כי תמונה עגומה עלתה גם מ־250 הכפרים הקרובים אליה, שבהם נהרסו לחלוטין כ־18,000 מבנים.⁴⁶ מקור הגאווה המרכזי של האזור, מצודת במ, חרבה גם היא כמעט לחלוטין. נזקים חמורים נגרמו גם לתשתיות העיר, למערכות החשמל, הטלפון, התחבורה והמים. אולם ייתכן שאת הפגיעה הקשה ביותר ספגה מערכת הבריאות, שכן מתוך שלושת בתי החולים שפעלו בעיר, אחד נהרס לגמרי ושני הנותרים נפגעו בשיעור של כ־50 אחוזים. כמו כן נהרסו כל 124 מרכזי הבריאות בעלי התפוסה הקטנה שפעלו בעיר ובאזורי הכפר.⁴⁷ פגיעה קשה נוספת ספגה מערכת החינוך בבם, וההערכות אמדו את מספר אנשי החינוך ההרוגים בכ־560, כחמישית מאנשי החינוך בעיר, ואת מספר מבני הלימוד שחרבו בכ־130.⁴⁸

לעומת מחקרים אקדמיים שניתחו את תוצאות הרעידה ממרחק של זמן ומקום, היומונים הארציים סיקרו את נזקי הרעידה בזמן אמת, מן השעות הראשונות. חמישה ימים לאחר האירוע פרסם העיתון **איראן** כתבה בנושא עובדי הסיוע הזרים ומידת הנזקים שנגרמו ברעש. בכתבה נטען כי ברעידת האדמה שעוצמתה הייתה 6.3 בסולם ריכטר, חצה מספר ההרוגים את רף ה־30,000. הגידול המתמיד בהערכת ההרוגים 'פצע את לבה של איראן, ונותרת רק התקווה שהמספר לא יגיע לארבעים, חמישים או שישים אלף קורבנות'.⁴⁹ מדיווח זה אפשר להיווכח כי בתחילה חשבו שעוצמת הרעידה הייתה פחותה יותר משהייתה בפועל, אך הדיווח על מספר ההרוגים לא נפל מהמספר שהתברר בסופו של דבר, אלא היה אפילו גבוה יותר.

- Berberian, 'Bam Earthquake'; Rafieian, 'Impacts of Temporary Housing', 64; Tierney, 43
'Reconnaissance Report', 210; Omidvar, 'Evaluation of Public Participation', 1398;
Fallahi, 'Lessons Learned', 28; Abolghasemi, 'International Medical Response', 142
Berberian, 'Bam Earthquake'; Abolghasemi, 'International Medical Response', 142 44
Rafieian, 'Impacts of Temporary Housing', 64; Pinera, 'Restoring Sanitation', 45
223; Tierney, 'Reconnaissance Report', 210
Hagh-Shenas, 'Post-Traumatic Stress', 119 46
Abolghasemi, 'International Medical Response', 142 47
Tierney, 'Reconnaissance Report', 210; שם; 48
49 'חזורי 1,700 אמדאגריי ח'ארג' דר אואר ברדארי אז ויראנה הא'י במ', **איראן**, 31 בדצמבר, 2003.

כתבה נוספת סיפרה על סיורו של הנשיא ח'אתמי בבם ועל ישיבת חירום בשדה התעופה של העיר, שבה נכחו גם מושל כרמאן, מפקד משמרות המהפכה, ראש קהיליית הסהר האדום במדינה, ועוד בכירים רבים. משיבה זו, שארכה שלוש שעות, פרסמו עיתונאי **איראן** את דבריו של מושל כרמאן ששליש מאוכלוסיית בם נהרגה ברעידה, וכל המוסדות הפוליטיים והחברתיים של העיר התפרקו גם הם. באותה הכתבה צוין אף שפרט לעיר בם, נהרסו 80 אחוזים מהמצודה ההיסטורית, ו־90 אחוזים מהעיר הסמוכה בראוות.⁵⁰ גם מדייווחים אלו אנו למדים שהסיקור העיתונאי לא הפחית כלל מחומרת הרעידה, ומסר לציבור הרחב נתונים קשים ביותר. התופעה לא אפיינה רק את ימי הראשונים של המשבר, כאשר שלטו בכיפה חוסר ודאות וחרדה, אלא גם את הדיווחים שפורסמו קרוב לחודש לאחר מכן. כך, ב־22 בינואר העריך עיתון **ביהאן** את מספר ההרוגים בכ־42,000 נפש.⁵¹

בידיעה שפרסם **אטלאעאט** בנושא מספר חסרי הבית בעקבות הרעש מצוטטים דברי דובר האו"ם ג'ספר לונד (Lund) שתושבי האזור נאלצים לחיות באוהלים, וכן ש־25,000 אנשים מצאו מקלט בבתי קרוביהם במקומות אחרים, וצפויים לחזור בקרוב לעיר החרבה.⁵² עם חישוב מספר הפצועים החוזרים בהדרגה לבם, העריך לונד את מספר חסרי הבית בכ־75,000 תושבים, מתוך אוכלוסייה של 90,000 שהתגוררו בעיר טרם רעידת האדמה, וכן 25,000 תושבים באזורי הכפר מסביב לעיר. נוסף על כך, הכתבה מאשרת את הערכות **איראן** מהשבוע הקודם, ומדווחת על 30,000 הרוגים ומספר דומה של פצועים.⁵³

הרס מערכות הבריאות בבם ובסביבתה תפס גם הוא מקום בדיווחי העיתונים הארציים בפרק הזמן שמיד לאחר האסון. העיתון **איראן** פרסם כתבה קצרה בנוגע להנחיותיו של שר הבריאות ד"ר מסעוד פזשכיאן, ובהן הצביע על ההרס המוחלט של שני בתי חולים שפעלו בעיר, חמישים מוסדות קטנים יותר ושלושים מרכזי בריאות וטיפול.⁵⁴ דיווח זה חמור יותר מחלק מהמקורות האקדמיים, שגרסו כי רק בית חולים אחד נחרב לחלוטין, ואילו שני בתי החולים האחרים נפגעו בשיעור של בין 40 ל־50 אחוזים.⁵⁵

50 שם.

51 'סעידי קיא מסא'ול אג'ראי באזסאי שהרי בם שד', **ביהאן**, 22 בינואר, 2004.

52 'סח'נגוי סאומאני מללי מתחד: זמין לרוזי בם 45 הזאר בי ח'אנמאן ברג'אי גזאשת', **אטלאעאט**, 8 בינואר, 2004.

53 שם.

54 'השתאד ח'אנהי בהדאשת 30 מרכזי בהדאשת בם זרף 6 מאה באזסאי ותג'יז מי שוד', **איראן**, 31 בדצמבר, 2003.

55 Abolghasemi, 'International Medical Response', 142

ההרס שנגרם למערכת החינוך בבם מוזכר בדבריו של מנהל מטה הבדיקה של תחום זה, ומנתונים לא רשמיים הוא העריך שמספר התלמידים שנהרגו נע בין 4,000 ל-6,000. מספר המורים שנהרגו נמנה גם הוא באלפים. כמו כן הוערך הנזק למוסדות החינוך בעיר בכ-80 אחוזים.⁵⁶ התמונה העולה מהדיווחים שצוינו לעיל היא שמערכות העיתונים הארציים כיהאן, אטלאעאא ואיראן (ובמיוחד האחרון) לא הקטינו את שיעורי הנזק והאובדן, ולפעמים אף דיווחו על שיעורי תמותה, פציעות והרס תשתיות גבוהים מאלו שהתבררו אחר כך. יתרה מזו, דיווחי העיתונים העבירו לא פעם תחושה של השתתפות בחוסר הוודאות והחשש הכבד של הציבור שאפיינו את השבועות הראשונים שלאחר רעידת האדמה.

מוכנות השלטון לאסונות טבע

נדבך חשוב ביותר בבחינת התמודדותו של השלטון עם אירוע רעידת האדמה אינו נוגע כלל לרצף המאורעות שהתחולל לאחר הרעידה, אלא לפרק הזמן שקדם לה. למידת המוכנות של הממסד הדתי, הממשלה, כוחות הביטחון, רשויות המחוזות, הרשויות המקומיות, ואף הציבור עצמו, הייתה השפעה אדירה על ניהול המשבר משזה התפרץ. מה שאפשר לכנות 'טבעו האנושי' של אסון טבע – היינו חוסנה של הקהילה הנפגעת, יישום תקנות לצמצום סיכונים, ועוד – הוא שיכול להכריע אם יהיה מדובר באירוע מינורי או באסון קטלני שהשפעותיו יהיו ניכרות שנים לאחר מכן. במילים אחרות, מכלול הפעולות של הממשל שקדמו לרעידת האדמה, וכן מצבה של האוכלוסייה המקומית לפני האסון, הם שהשפיעו יותר מכול על מידת ההרס שזרעה הרעידה, בין שעוצמתה האמיתית הייתה 6.3, בין שהייתה 6.5 או יותר מכך.

במבט לאחור, ממדי ההרס ברעש האדמה בבם אינם מפתיעים: איראן היא אחת המדינות הפגיעות ביותר מאסונות טבע, הן במספר הקורבנות הן במדדים כלכליים. בדירוג מדינות העולם על פי מספר הקורבנות בעקבות אסונות טבע במאה העשרים איראן מדורגת במקום הרביעי.⁵⁷ באיראן, כמו במדינות רבות נוספות, וביתר שאת במדינות הדרום הגלובלי, גברה מאוד הפגיעות לאסונות טבע בחצייה השני של המאה העשרים, עקב תהליכי תיעוש מואצים, עיור יתר, גידול דמוגרפי אדיר, בירוא יערות ומדבור, ניהול משק מים רשלני ועוד. בשנות התשעים, עשור שנפתח ברעידת האדמה הקטלנית במנג'יל ושנקרא בפי הקהילה הבין-לאומית 'העשור הבין-לאומי לצמצום

56 'בא תח'ריביי 80 דרסד מדארס, אמכאן'י תחסיל דר בם וג'וד נדארד: ח'רוג'י דאנש אמוחאן נג'את יאפתה אז בם', איראן, 29 בדצמבר, 2003.

57 Hossein Bahrainy, 'Natural Disaster Management in Iran during the 1990's – Need for a New Structure', *Urban Planning and Development* 129 (2003), 141

אסונות טבע', לא השכיל השלטון באיראן על ממשליו השונים לעשות צעדים של ממש לשיפור ניהול האסון במדינה.⁵⁸

הבעיה הייתה תמונה בעיקר בניהול האסון האקטיבי,⁵⁹ ובראש ובראשונה באיכות הבנייה. על איכות הבנייה הירודה וחוסר האכיפה של תקנות הבנייה בבם מעידה העובדה שכ־80 אחוזים מהבניינים בעיר חרבו בעת הרעידה (תמונה 1 בנספחים). חורבן מוחלט היה מנת חלקם של המבנים שנבנו מחמר, אולם גם בתים שנבנו כביכול על פי התקנות ובעזרת פלדה ובטון מזוין, ניזוקו קשה.⁶⁰ אפשר לייחס זאת לחוסר האכיפה של תקנות הבנייה ולליקויים בפיקוח על טיבה לאורך שנים. למעשה, השאירו המדינה והרשויות המקומיות את חסינות המבנים לחסדי היזמים, המשקיעים והמהנדסים המקומיים.⁶¹ בעיה זו אינה נחלתה של בם בלבד, אלא של מקומות רבים במדינה, לרבות הבירה. דוגמה מאלפת לכך היא בנייתו מחדש של אזור מנג'יל. לאחר ההרס בעקבות רעידת האדמה בתחילת שנות התשעים נבנה האזור כמעט באותה צורה, אולם יותר מ־55 אחוזים מהמבנים החדשים שהוקמו לא חזקו מפני רעידות אדמה.⁶²

בעיה קשה נוספת הייתה היעדר ארגון גג עצמאי שירכו את כל הסמכויות הנוגעות לניהול אסון מבעוד מועד ולאחר התפרצותו. ארגון כזה היה קיים טרם המהפכה האסלאמית, ולאחריה חולקו הסמכויות בין ערב רב של ארגונים וזוטרם בתוך משרד הפנים.⁶³ לארגונים האלה לא הייתה הגדרת סמכויות ברורה, ובמקרים

58 שם, 154. רעידת האדמה שפקדה ביוני 1990 את המחוזות גילאן וזנג'אן בעוצמה של 7.3 בסולם ריכטר, החריבה כמעט מן היסוד את הערים מנג'יל, רודבאר ולושאן. ברעידה נהרגו כ־40,000 נפש, 60,000 נפצעו וכ־500,000 נותרו חסרי בית. לצד שלוש הערים שנפגעו קשות, ניזוקו כשבע מאות כפרים הסמוכים אליהן, וכן כשלוש מאות כפרים בחלק הצפוני של הרי אלבורז.

Hosseini, 'An Investigation', 521

59 מונח זה מציין את מכלול הפעולות שעל המדינה לנקוט מבעוד מועד כדי לצמצם סיכונים. דוגמאות לכך הן לחזק בניינים מפני נזקיהם של אסונות טבע, כינון חוקים ותקנות להסדרה יעילה של ניהול אסון, תכנון נכון של משק אנרגיה ותשתיות תחבורה ותקשורת ועוד. ניהול אקטיבי עומד בניגוד לניהול אסון פסיבי המתרכז בפעולות שיש לנקוט לאחר התרחשות האסון, כמו פעולות חילוץ ובנייה מחדש. 143, 'Natural Disaster', Bahrainy; Keramatollah Ziari et al., 'A Case Study of the Bam Earthquake to Establish a Pattern for Earthquake Management in Iran', *Space Ontology International Journal* 4 (2015), 65

Ziari, 'A Case Study', 65 60

Khatam, 'Destruction', 463 61

Bahrainy, 'Natural Disaster', 154-155 62

63 שם, 151. בתקופת הרעידה החזיקו שלושה ארגונים ברוב הסמכויות לניהול אסון באיראן: (1) הוועדה למחקר ולתיאום של פעילויות בטיחות ושיקום (BRCSR), שעיקר פעולתה היא עריכת מחקר וניסוח תוכניות למוכנות; (2) המטה הלאומי לאסונות טבע (NDTF) האמון על מספר רב של תחומים בעת ניהול אסון; (3) קרן השיכון (HF), גוף סמיעצמאי בעל כמאה

רבים התוצאה הייתה חפיפת סמכויות, בלבול, עיכובים בביצוע פעולות הכרחיות וחוסר יעילות כללי.⁶⁴ לדוגמה, האחריות לעריכת מחקר בנושא רעידות אדמה הוטלה בעת ובעונה אחת על המרכז לחקר הבנייה והדיר (מרכזי תחקיקאתי ראה, מסכן, ושהרסאזי), המרכז למניעת אסונות טבע (מרכזי פישגירי אז בלאיאיי טביעי), המכון הבין-לאומי לססמולוגיה ורעידות אדמה (פז'השגאהי בין-אל-מלליי זלזלה שנאסי ומהנדסיי זלזלה) והמכון הגאופיזי של אוניברסיטת טהראן (מוססהי ז'אופיזיכ, דאנשגאהי תהראן). המשימה החשובה של הכשרת סגל אנושי להתמודדות עם אסונות טבע חולקה בין הוועדה לרעידות אדמה של מועצת המחקר הלאומית, למשרד החשמל (ווארתי נירו) ולסהר האדום (ג'מעיתי הלאליי אחמר).⁶⁵

תחום נוסף שהיה יכול לצמצם במידה רבה את ממדי האסון היה תחום החינוך ומודעות הציבור. הן הציבור עצמו, הן הרשויות, לא היו מודעים מספיק להיתכנות רעש אדמה, ולא היו בקיאים בפעולות שיש לעשות במקרה כזה.⁶⁶ מודעות וחינוך יכלו, למשל, לקדם נקיטת פעולות מנע. כאשר שעות לפני הרעידה הגדולה הורגשו כמה רעדים חלשים יותר התפנו מבתיים כמה תושבים בבם וסביבתה וניסו להזהיר אחרים, אך רובה המכריע של האוכלוסייה המשיך בחייו בלא כל שינוי. נוסף על חוסר המודעות של הציבור, גם מצד הרשויות באזור לא יצאה התרעה כלשהי ולא הוכרזה פעילות מיוחדת.⁶⁷ לאופיו הבעייתי של ניהול האסון אפשר להוסיף גורמים נוספים, ובהם תכנון לקוי של תשתיות התחבורה, התקשורת, החשמל והאנרגיה בבם. אחד הביטויים לכך היה הנזק לדרכי התחבורה לבם לאחר הרעידה, נזק שהקשה על צוותי החילוץ להגיע במהרה לזירה. ביטוי נוסף היה הפסקת התקשורת מהעיר וניתוקה מהעולם שבחוץ. בשל כך לא היה הממשל המרכזי מודע להתרחשות האסון בשעות הראשונות.⁶⁸

כעת אבחן כיצד הוצגה מוכנותו הלקויה של השלטון בעיתונים הארציים המרכזיים בחודש שלאחר הרעידה. בידיעה שהביא כיהאן ימים ספורים לאחר האסון הודגשו סיפוריהם האישיים של ניצולים מקרב תושבי בם. סמוך לסיפורו של נאצר

סניפים במדינה, שעיקר פעילותו מתרכזת בבנייה מחדש של אזורים פגועים ופיתוח אזורי

הכפר. Fallahi, 'Lessons Learned', 27

Bahrainy, 'Natural Disaster', 147 64

שם, 146, 148. 65

שם, 152. 66

Tierney, 'Reconnaissance Report', 210; Mohammad Hosein Kalantar Motamed, 67

Masoud Saghaforia, et al., 'A Reassessment and Review of the Bam Earthquake Five Years Onward: What Was Done Wrong?', *Prehospital and Disaster Medicine*

24 (2009), 456

Ziari, 'A Case Study', 66 68

תרפפור שאיכד את שני אחיו, את אשתו וכמה מאחיניו, מובאים דבריו של עבד אל-עלי סעידי, ניצול נוסף שהחזיק בהכשרה אקדמית בתחום הבניין. סעידי טען שמרבית הבניינים בעיר נבנו לפני יותר מחמישים שנה, וכל שנה הוסיפו להם תיקונים כאלה ואחרים ללא תכנון קודם, ולכן הם לא היו חסינים אפילו נגד הרעידות הקטנות ביותר, כל שכן נגד רעידות בעוצמה רבה יותר מ־6 בסולם ריכטר. בהמשך שוטח סעידי את סיפור התנהלותו בעת הרעידה, ואת הגילוי הטרגי שאשתו, ילדיו ואחיו נקברו מתחת להריסות.⁶⁹ אפשר להבחין מהסיקור שביקורתו של סעידי על חולשת הבנייה נטמנה בין הטרגדיה האישית שלו לבין הטרגדיות של ניצולים נוספים. תופעה זו תואמת דגמים מוכרים של סיקור אסונות, המתרכזים במכוון ביסודות הרגשיים של האירוע. כאמור, ההתמקדות ברגש ובשכול אינה לשם הסטת הסיקור למקומות לא אובייקטיביים וסוחטי רגשות בהכרח, אלא גם לשם העצמת קולותיהם המוזנחים של הנפגעים, והיא משמשת במה לגיטימית להשמעת ביקורת, ואף לדרישה מהשלטון לשאת באחריות.⁷⁰ במילים אחרות, לעיתונאי כיהאן היה נוח יותר להשמיע את עדותו המטרידה של סעידי על אודות הרשלנות הפושעת של הבנייה בבם כשהיא מובלעת בתוך דיווח על השכול הכבד שאפף את האסון.

ביקורת מפורשת מעל דפי העיתונים הושמעה שבועיים בדיוק לאחר הרעידה מפי ד"ר חסן עשאירי, חבר בוועדה של מרכז המחקר והלימוד 'ג'האד' דאנשגאהי.⁷¹ בכתבה הועלתה על נס טענתו של עשאירי כי את הנזק שגרמה רעידת האדמה הזאת, וכן הנזק שייגרמו רעידות בעתיד, כבר אי אפשר למנוע. ביטוי דרמטי שבו הוא השתמש היה 'איבדנו את ההזדמנויות והמרנו אותן במשבר'.⁷² טענה זו מתכתבת עם ההבנה של חוקרי אסונות רבים בדבר יכולתה של המדינה לקבוע אם אסון טבע בשטחה יהיה הפרעה זניחה וקצרת טווח או אסון קטלני.⁷³ עוד חידד עשאירי שכדי להתמודד היטב עם רעידות אדמה אסור לשכוח את קידום החינוך והבנייה החסינה, בהצביעו, כמובן, על מחדלים שהתגלו בבם.⁷⁴ ברצוני להדגיש שתי סוגיות בביקורת זו. ראשית, ד"ר עשאירי היה חבר סגל באוניברסיטה ובמרכז מחקר לאומי, כלומר הוא היה איש ממסד, או לכל הפחות ממסדי למחצה. מכתבה זו משתקפת מגמה בעיתון איראן ובימונים הממסדיים הנוספים לתת במה לביקורת נרחבת הנשמעת משורות הממסד עצמו, ולא

69 'תאזה תרין גוארש הא'י כיהאן אז וועית'י מנטקה'י זלולה זדה'י בם', כיהאן, 29 בדצמבר, 2003.

70 Pantti, 'On the Political Possibilities', 6, 19

71 'ג'האד' דאנשגאהי' הוא מרכז אקדמי לאומי לקידום חינוך, תרבות ומחקר באיראן. הסבר קצר על ארגון זה יובא בהמשך.

72 'דכתר עשאירי: דר מקאבלה בא זלולה פרסתהא רא אז דסת דאדה אים', איראן, 9 בינואר, 2004.

73 Özerdem, *Disaster Management*, 9

74 'דכתר עשאירי'.

דווקא מההמון הזועם בשטח האסון או ממתנגדים פוליטיים. שנית, אמנם ביקורת זו ואחרות נוקבות ובהירות, אך הן אינן מכוונות אל המערך השלטוני של המנהיג העליון. במקרה זה הטוען מצהיר ש'איבדנו את ההזדמנויות והמרנו אותן במשבר', אך הוא אינו מפרט מיהם 'אנחנו' ולמי בדיוק מכוונים דבריו.

הגילוי הפתאומי והמבעית של כשלי הבנייה בבם שבפריפריה השליך מיד גם על הבירה. ב־8 בינואר פורסמה באטלאעאט כתבה שכותרתה הייתה 'שבע מאות אלף בתים בטהראן כבר אינם תקינים למגורים'.⁷⁵ בגוף הכתבה מובלטת התרעה מטעם ראש העיר של טהראן ונשיא המדינה לעתיד מחמוד אחמדינז'אד כי יש לבנות מחדש 700,000 בתים מתוך 1,600,000 הבתים בבירה. ראש העיר הסתמך על תחזיות מומחים בדבר האפשרות שתתרחש רעידת אדמה חזקה בטהראן, וטען שמפני שהסכנה גדולה, יש להשקיע הון כדי להתמודד עם הבעיה. עוד ציין אחמדינז'אד שחידוש היחידות שאינן תקינות הוא עניין דחוף, ושהתקנים הקודמים בתחום הזה לא יושמו. הממשלה באותה העת הייתה אמורה להקצות 300,000,000 דולר לשיקום היחידות שאינן תקינות, אך מאוחר יותר התברר שסכום זה הוקצה לכלל המדינה, ושהוא יינתן בצורת הלוואה לאחר תהליך אישור ארוך וקשה.⁷⁶ אחמדינז'אד הוסיף שבמכתב שכתב לנשיא ח'אתמי ולוועדה הכלכלית של המג'לס הוא הפציר בהם להעלות את הסכום לשני מיליארד דולר ולהעבירו רק לעיריית טהראן. אפשר אפוא להבחין שהצבעתו של ראש העיר, ששנתיים אחר כך עלה להנהיג את הכוחות השמרניים במדינה, על מחדלי הבנייה בבירה, נועדה קודם כול להטיל את האחריות על ממשלו של ח'אתמי – מנהיג הכוחות הרפורמיסטיים. בדברי אחמדינז'אד שהובלטו באטלאעאט אי אפשר למצוא ביקורת על הממסד המהפכני לדורותיו.

גם מכתבה על ביקורו של הנשיא לשעבר אכבר האשמי רפסנג'אני אצל נפגעי בם אנו למדים על היעדר מדיניות להתמודדות עם אסונות טבע. רפסנג'אני, שבאותה העת היה ראש המועצה לאבטחת אינטרס המשטר (מג'מע־י תשח'ס־י מסלחת־י נזאם), הצהיר כי המועצה תפעל ביסודיות וברצינות לגבש מדיניות שתמנע נזקים מרובים בעקבות אירועים מסוג זה.⁷⁷ כתבה זו מדגישה את מחויבותו של רפסנג'אני לגיבוש המדיניות הזאת ומשקפת את היעדרה של מדיניות נאותה טרם האסון. בסיקורם את ההזנחה שקדמה לאסון הביאו העיתונים גם כמה התבטאויות של המנהיג העליון במהלך ביקורו הלא־צפוי בבם. כך מתועדת התעקשותו של ח'אתמי

75 'הפתח הזר ואחד מסכני דר טהראן פרסודה אנד', אטלאעאט, 8 בינואר, 2004. בכותרת ובכתבה עצמה מופיעה המילה فرسوده (פרסודה), שמשמעותה המדויקת – נשחק, או נעשה בלוי. שם.

76 'עיאדת־י האשמי רפסנג'אני אז זלזלה זד גאן בסתרי דר בימארסתאן', ביהאן, 29 בדצמבר, 2003.

שהפעולות הנדרשות בעיר לא נעשו, מה שגרם לממדי האסון החריגים. עם זאת, הוא ציין כי אם אסונות כאלה יובילו לערנות ותיקון הליקויים, תהיה בכך ברכה.⁷⁸ סיקור זה הוא אפוא ניסיון הכלה של מחדלי בם. המנהיג העליון מכיר בהיבטים השליליים בתפקוד הרשויות שהוא עצמו אחראי להן, אך הוא משתמש בהם ליצירת תקווה להתנהלות טובה יותר בעתיד. נוסף על כך, מכיוון שהדברים באים מפיו של ח'אמנהאי בעצמו, יש כאן מעין הטלה של האחריות למחדלי האסון על הדרגים הנמוכים יותר. העיתונים פרסמו הצהרות מסוג זה לרוב, אך קשה למצוא בשורותיהם קבלת אחריות מצד הדרגים הבכירים ביותר, הן בממשלה הן במוסד המנהיג העליון. גם בדיעות שלא כללו את דברי המנהיגים הבכירים עצמם בנוגע לאחריות למחדלים, נמנעו מערכות העיתונים מלייחס את המחדלים למנהיגים. לסיכומה של סוגיה זו אפשר לומר שמרבית המחדלים לא הועלמו מידיעתו של הציבור, והם הופיעו שחור על גבי לבן בעמודי העיתונים המרכזיים, אולם ברוב המקרים הייתה הביקורת חסרת כתובת ממשית ולא ערערה את עצם הלגיטימיות של השלטון.⁷⁹

פעילותם של צוותים איראנים בזירת האסון

תגובתו המיידית של הממשל לרעידה כללה כמה פעולות מתבקשות, כמו שיגור צוותי חילוץ והצלה, מתן טיפול רפואי קצר טווח, חלוקת מזון וסיוע לתושבים במציאת מחסה לתקופת הזמן הראשונה. לנוכח מידת (אי-)ההצלחה של פעילות מוסדות השלטון והרשויות שתתואר כאן תישאל השאלה איך סיקרו זאת אמצעי התקשורת. האם שאפו לחשוף מידה מרבית של חוסר תפקוד מצד הממשל, או שמא נטו לצייר תמונה מעודדת יותר של תפקוד ושלטיטה במצב? בחלק זה אראה כי עדויות למחדלים אכן הוצגו בריש גלי, אם כי, כאמור, הביקורת לא הופנתה לכתובת ממשית ולא תועלה לתהייה על עצם הלגיטימיות של שלטונן של הקבוצות ההגמוניות, ועל אחת כמה וכמה על הלגיטימיות של מוסד המנהיג העליון.

רעש האדמה המרכזי תקף את בם בשעות הבוקר המוקדמות, ולפיכך היו מרבית תושבי העיר בבתיהם בשעה שאלה קרסו. הסיוע הראשון שרוב התושבים שנלכדו מתחת להריסות קיבלו לא הגיע מצד כוחות הצלה מיומנים, אלא ממקומיים שחשו

78 'הרבר'י אנקלאב דר ספר ע'יר מנת'רה בה בם ח'ואסתאר שדנד: רסידגי וי'ה בה שהר'י זולזה זדה'י בם', **ביהאן**, 17 בינואר, 2004.

79 זאת בניגוד למרחבים תקשורתיים אחרים, ובהם הבלוגוספרה, שם ניכרה ביקורת חריפה ומוגדרת היטב. לדוגמה, בבלוג אחד נכתב: 'כל קהילת הבלוגים שלנו צועקת בקול אחד שהמשטר אחראי אחריות ישירה, משום שהוא לא עשה דבר כל השנים האלה פרט להשתתפות בסחית'ה'. Alavi, *We Are Iran*, 255.

לעזור למכריהם.⁸⁰ כ־60 אחוזים מהמחלצים בשעות הראשונות היו תושבי במ עצמם, ובשל כך בכמה מקרים ניתן לפצועים טיפול רפואי לא מקצועי.⁸¹ צוותי החילוץ הראשונים הגיעו לזירה אחרי כשעתיים וחצי, ועד הוצאת הלכודים מתחת להריסות עברה בממוצע שעה נוספת. גם לאחר שחולצו מההריסות הושארו רבים סמוך להריסות ביתם, ורק מאוחר יותר הועברו לנקודת טיפול שנייה – רבים מהם לשדה התעופה של במ.⁸² הטיפול הרפואי שקיבלו הפצועים עד הגעתם למרכז רפואי מסודר היה בסיסי ביותר, אם זכו לטיפול כלשהו. אופן העברתם היה ברוב המקרים בידיהם החשופות של המחלצים או בעזרת שמיכות, שכן אפילו אלונקות לא היו בנמצא ברגעים מכריעים אלו. מרבית הפצועים הגיעו לבית חולים בין 16 ל־25 שעות מרגע הרעידה, וכ־72 אחוזים מהנפגעים לא קיבלו כל טיפול רפואי עד אז.⁸³ מה גם שכאשר הגיעו בסופו של דבר למרכזים רפואיים זמינים, לא עמדו המרכזים האלה בשטף הפצועים האדיר שהגיע אליהם, משום שלא היו מצוידים ומאוישים לאירוע מסוג זה.⁸⁴ לפיכך, רבים מתושבי במ קיפחו את חייהם או שפציעותיהם החמירו בשל פרק הזמן הרב שלקח לחלצם ולהעבירם למרכזים רפואיים מתפקדים.

משחלפו השעות הראשונות החלו לזרום למוקד האסון צוותי חילוץ מיומנים ארציים ובין־לאומיים שעשו שימוש בציוד מורכב יותר, וכן בכלבים, למציאת אנשים חיים מתחת להריסות.⁸⁵ העיר במ וסביבתה חולקו ל־13 אזורים מנהליים, ועל כל אזור הופקד מושל מחוז אחר באיראן.⁸⁶ בכל אזור פעלו כמה צוותי חילוץ, וכן כוחות סיוע של הסהר האדום. אולם על מאמצי החילוץ שנעשו במסירות רבה העיב המחסור המהותי בציוד כבד, כמו מחפרים (שופלים), מלגזות ועגורנים, וגם באנשים היודעים להפעיל את הכלים האלה. כמו כן ניכר מחסור בכלבי גישוש שיוכלו לסרוק חלקים נרחבים של העיר בזמן קצר.⁸⁷ יתרה מזו, ליקוי חמור שניכר בתחום החילוץ וההצלה, וגם בתחומים אחרים בניהול האסון, היה חוסר תיאום בין הכוחות המחלצים וניהול

Sedighe Mirhashemi, Ali Ghanjal, et al., 'The 2003 Bam Earthquake: Overview of First Aid and Transport of Victims', *Prehospital and Disaster Medicine* 22 (2007), 515

Motamedi, 'A Reassessment', 456 81

Mirhashemi, 'The 2003 Bam Earthquake', 515; Motamedi, 'A Reassessment', 455 82

Mirhashemi, 'The 2003 Bam Earthquake', 515 83

שם, 516. 84

Motamedi, 'A Reassessment', 456 85

מספר האזורים המנהליים אינו חד־משמעי בכל המקורות, ויש המונים 12 או 14 אזורים מנהליים בבם ובאזור הכפרי. הדבר מעיד על חוסר הסדר הרב ששרר בשטחי האסון. Tierney, 'Reconnaissance Report', 212

Motamedi, 'A Reassessment', 456; Berberian 'Bam Earthquake' 87

לקוי של מאמצי החיפוש. חוסר התיאום בא לידי ביטוי, בין היתר, בסריקה לא מאוזנת של חלקי העיר, שגרמה לכך שבשעה שאזורים מסוימים נסקרו ונחפרו כמה פעמים, נותרו אזורים אחרים דוממים בחורבנם.

את תחום הסעד הוביל הסהר האדום האיראני, שניצל התגייסות בקנה מידה אדיר של כלל החברה האיראנית. התגייסות זו התבטאה לא רק בשליחת ציוד הומניטרי, אלא גם במתנדבים רבים ובתרומות כספיות. המשלוחים היו מגוונים, ולרוב היו בהם מנות מזון, שמיכות, בגדים, אמצעי חימום ובישול בסיסיים ומי שתייה. בתחילה סופקו לתושבים מי שתייה מבקבוקים, ובשלבם מאוחרים יותר התקינו הסהר האדום וחברת המים של כרמאן כמה מכלי מים בתוספת כלור. אולם ידוע שהשלמת מבצע זה נמשכה כחודש, ובחלקים מסוימים של העיר הייתה הספקת המים מקוטעת ולקויה.⁸⁸ גם בנוגע לחלוקת מצרכים אחרים ידוע על חוסרים בנקודות לא מעטות, ועל חלוקה לא מאוזנת, שעוררה את תשומת לבם של גורמי הרעידה. מזון, וכן תמיכה כספית וסוציאלית סופקו לנפגעים באופן לא שוויוני, ואף על פי שהגיעו לבם משלוחי סיוע רבים מאיראן ומהעולם, קבוצות מסוימות זכו למענה הולם למצוקותיהם, ואילו לאחרות לא ניתן מענה כלל.⁸⁹

ידועות על הליקויים החמורים הוצגו בעיתונות הארצית כבר ביום השלישי לאחר הרעש. בדיווחי מהשטח ציין **כיהאן** שמשלוחי הסיוע הרבים המגיעים אל האזור מראים את אחדות האומה, ‘אולם נושא התופס את העין יותר מכול הוא [אי־השוויון] בחלוקת דברי הסיוע [...] בנקודה אחת נערמו דברי הסיוע לערמה גבוהה, ואילו באחרות הדבר רחוק מכך’.⁹⁰ הדיווח נמשך ומציין שבולט היעדרה של הנהלה אחידה לעבודת הסיוע, ולמרות נוכחותם של כוחות רבים עבודת הספקת הסיוע מאופיינת בליקויים.⁹¹ אופן חלוקת הסיוע עלה גם בהתבטאויות שסיפק ח’אמנהאי ופורסמו בעיתונים. בסוגיית הסעד טען ח’אמנהאי כי אחת המטלות הדחופות היא חלוקה נכונה, מהירה והוגנת של דברי סיוע בקרב הנפגעים. דברים אלו הובאו בכתבה שכבר בכותרתה משתמעת דרישתו של ח’אמנהאי שניהול האסון יהיה מהיר, מקיף ועקבי יותר.⁹² חמישה ימים אחר כך פורסמה שוב טענתו של ח’אמנהאי. בתגובה לתלונות אנשי בם

Pinera, ‘Restoring Sanitation’, 224 88

Reza Javadian, ‘Social Work Responses to Earthquake Disasters: A Social Work 89
Intervention in Bam, Iran’, *International Social Work* 50 (2007), 337; Tierney,
‘Reconnaissance Report’, 212

‘תאזה תרין גוארש האי־כיהאן אז וועיט־י־מנטקה־י־זלולה זדה־י־בם’, **כיהאן**, 29 בדצמבר, 2003. 90
שם. 91

‘רסידגי בה מנטקה־י־זלולה זדה־י־בם באיד סריעתר פראגירתר ומסתמר באשד’, **איראן**, 12 92
בינואר, 2004.

הוא דרש תשומת לב רבה יותר לחלוקה צודקת של פריטי הסיוע: 'גם מים נקיים הם לא בהישג היד של הציבור, וצריך שהבעיה הזו תיפטר באופן רציני ועקבי'.⁹³

ביומה האחרון של שנת 2003 פרסם העיתון **איראן** דברים נחרצים ביותר בעניין הפעילות הבין-לאומית בבם, גם אם הם נאמרו בין השורות. בכתבה אחת מצוין כבדרך אגב שצוותי סיוע זרים, כמו צוותים מרוסיה, יצאו לאזור האסון בלי לחכות לקבלת אישור מממשלותיהם, והגיעו למוקד הרעידה מהר יותר מהצוותים האיראניים.⁹⁴ עובדה מדהימה זו בולטת על רקע הבנאליות שבה היא פורסמה. לא מן הנמנע שהיא מעידה על ניסיון העיתונאים ועורכי העיתון להסוות את הדיווח על מחדלים שהתרחשו בשיח של הכרת תודה (תמונה 2 בנספחים).⁹⁵ בכתבה סמוכה מצוטטים דבריו של ד"ר ג'ליל טבאטבאי מכוחות התיאום של הסהר האדום, שפעולות החיפוש ברחבי האזורים ההרוסים לא תוכננו מראש. לדידו, 'במצב הנוכחי בחלק מהאזורים בשטח העיר נערך חיפוש כבר כמה פעמים, ואזורים אחרים עדיין לא נחפרו כלל'.⁹⁶

כתבה טיפוסית על יחס אנשי הממסד לניהול האסון עסקה בביקור רפסנג'אני את נפגעי האירוע המרותקים למיטתם בבית החולים. במהלך הביקור הגדיר רפסנג'אני את תהליך מתן הסיוע חיובי, וטען שההתמהוות וחולשת ניהול המשבר הן טבעיות. עוד צוטט בכיר בממסד שאמר כי 'אם בשעות הראשונות [...] הייתה נוכחות מרובה יותר של גורמי סיוע, ברור ש[...] למאמצי ההצלה הייתה השפעה רבה יותר על הנפגעים'.⁹⁷ רפסנג'אני הביא בחשבון את המרחק הרב לבם ואת חסימת הדרכים אל העיר, וטען שמשום כך התעכבה הגשת הסיוע במידה מובנת לדעתו. לטענתו, בעת נאומו, כלומר שלושה ימים לאחר הרעידה, התאושש ארגון הסיוע. לקראת סופם של הדברים הצהיר רפסנג'אני כי הוא 'אינו יכול למתוח ביקורת על איש, שכן כל אחד עשה ככל יכולתו'.⁹⁸ למיטב הבנתי כתבה זו מייצגת את עמדת הממסד השלטוני בכללותו. בכיריו לא ראו טעם לנסות להעלים את הליקויים והמחדלים הרבים בניהול האסון, ובמקום זאת פעלו להכיל אותם. הווה אומר, הם הכירו בליקויים בלי לקבל על עצמם אחריות מפורשת, ורתמו את הכשלים להבנות מעודדות יותר ביחס לעתיד. טענתי בהקשר זה היא

- 93 'רהברי אנקלאב דר ספר ר'יר מנת'זרה בה בם ח'ואסתאר שדנד: רסידגי וי'זה בה שהר'י זלולה זוהי'י בם', **ביהאן**, 17 בינואר, 2004; 'בם, בא עזת ואפתח'אר אז מיא'ני ויראנה הא סר בלנד מי כנד', **אטלאעאח**, 19 בינואר, 2004.
- 94 'ספאס אז ג'האניאן', **איראן**, 31 בדצמבר, 2003.
- 95 Pantti, 'On the Political Possibilities', 6
- 96 'באיד בא גרוההא'י ח'ארג'י המכארי בישתרי דאשתה באשים', **איראן**, 31 בדצמבר, 2003.
- 97 'עיאדת'י האשמי רפסנג'אני אז זלולה זד גאן בסתרי דר בימארסתאן', **ביהאן**, 29 בדצמבר, 2003.
- 98 שם.

שבמאמץ ההכלה הזה מילאו אמצעי התקשורת המרכזיים תפקיד חשוב, ולפיכך הם לא קראו תיגר על ההגמוניה, אלא פעלו לשימורה ולחיזוקה. בכתבה על אודות סיור שערך הנשיא ח'אתמי בבם חמישה ימים לאחר הרעידה, הובלטו דבריו על כמה תחומים בניהול האסון, אולם בעיקרה ניכרת בכתבה זו חזרה על דפוס ההכלה של הבכירים. בפגישה עם אנשי האזור ביקש הנשיא להביע תנחומים והפציר ברשויות לבצע את פעילות הסיוע באזורי הכפר הסמוכים לבם במהירות רבה יותר. לאחר פגישה עם האחראים לניהול האסון, אמר הנשיא:

נכחתי במהלך העבודות שנעשו. מובן שיש גם פגמים שחמקו מאתנו [...] אף שעד כה נעשתה עבודה מרשימה והיקפו של אסון בלתי רגיל זה גדול, לאנשים יש זכות להרגיש שיש מחסור. עם זאת, אני חושב שבנסיבות הקיימות נעשתה עבודה מסורה.⁹⁹

כמו בדברי רפסנג'אני ובכירי ממשד נוספים, הנשיא הביע הכרה בליקויים משמעותיים, ואף קיבל את רגשות התסכול של נפגעי האסון, ועם זאת, הוא שיכץ את הליקויים במסגרת רחבה ומעודדת יותר. גם בכתבה זו מוזכרים הפגמים שבניהול האסון, אולם ייחוס אחריות לדרגי השלטון הבכירים מצד העיתון לא נמצא.

השלטון ותושבי בם: ביטויים למערכת יחסים מעגלית

החלק הקודם עסק בהשפעותיו הישירות של האסון, כמו שיעור ההרוגים ופעולות החילוץ וההצלה, ואילו חלק זה יעסוק ביחסים שבין רשויות השלטון לתושבי בם. כפי שאראה, בחינת הסיקור העיתונאי של הסוגיות המוזכרות חושפת דינמיקה דו-כיוונית ביחסי הכוח שבין שלטון לחברה. דינמיקה זו כללה פעולות של הסתגלות מוסדות השלטון להלכי הרוח בציבור, הענקת מחוות לתושבים, ובעיקר ניכוס סמלים מקומיים-עממיים, עטיפתם במסרים הגמוניים מובהקים והפצתם החוזרת בציבור.¹⁰⁰ טענה זו מתכתבת עם מחקרים שטענו שהיחסים בין שלטון לחברה באיראן המודרנית

99 'פקת באזסאזי יכסאלה'י בם, אז ר'ם'י מרדם מי כאהד', איראן, 31 בדצמבר, 2003.
100 זאת כדי להשיג שליטה שלא בדרכי כפייה, אלא במידה רבה של הסכמיות. השליטה תושג ביעילות מרבית אם החברה תשתכנע שהאינטרסים שלה ושל הקבוצה השלטת חד הם, ושהאידאולוגיה והשקפת העולם של הקבוצה השלטת שייכות גם לה. חגי רם, לקרוא איראן בישראל: העצמי והאחר, דת ומודרניות (תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 2006), 146-147.

הם יחסים חד-כיווניים, שתנועתם מלמעלה למטה (top down) בלבד, ושאינם מייחסים לחברה את האפשרות להשפיע על השלטון.¹⁰¹

היבטים של הבעת סולידריות כלפי נפגעי רעידת האדמה

ביטויים של אמפתיה וסולידריות תפסו חלק לא מבוטל מהשיח הציבורי באיראן בחודש שלאחר האסון. זהות מפגיני הסולידריות הייתה מגוונת וכללה קודם כול את מנהיגי איראן, אך גם אנשי רוח ואמנות, וכן נציגים מהציבור הרחב. המקורות המשניים העוסקים ברעידת האדמה אינם מרחיבים בכתיבתם על סוגיה זו, שכן קשה למדוד אותה בערכים כמותיים-אמפיריים. מן המידע שנמסר אפשר ללמוד על התגייסות כללית ועל סולידריות רבה בימים הראשונים.¹⁰² הדבר התבטא, בין היתר, בנהירתם של תושבים רבים ממחוז כרמאן אל תוך העיר ההרוסה לשם סיוע בכל דרך אפשרית.¹⁰³ הסיוע שהגיע מכל רחבי איראן כלל טיפול בפצועים ופינויים אל מרכזי טיפול חיצוניים ושליחת מוצרי סיוע ותרומות כספיות. בולט במיוחד היה איסוף הציוד והפריטים הנדרשים בשביל הניצולים, ובאין ספור מקומות במדינה צצו נקודות איסוף של פריטי מזון, בגדים, ציוד חימום ומוצרים נוספים. פעילויות נוספות שיצאו אל הפועל במסגרת רוח ההתנדבות של הימים הראשונים היו ביקורים התנדבותיים של אזרחים מן השורה בבתי החולים שקלטו את ניצולי הרעידה.¹⁰⁴

אולם על ביטויים אלו של הפגנת סולידריות העיבו תופעות שכבר נבחנו בחלק הקודם. הסיוע הראשוני החפז והלא-מתואם יצר סיכונים ותופעות שליליות בפני עצמן.

101 חוסייני, חוסיינין ופויאן טוענים כי משום שכיוונו של הכוח באיראן של ימינו הוא מלמעלה למטה, לא ניתנה תשומת לב מספיקה להיבטים סוציו-אקונומיים של אירועי רעידות אדמה, וראו Hosseini, 'An Investigation', 525. סירוס שאיע', הבוחן מגמות שונות בהיסטוריוגרפיה של איראן הפהלוית, מצביע על שורת חוקרים הרואים בחברה האיראנית אוביקט פסיבי המושפע מתמורות שמחולל השלטון, אך אינו מסוגל לחולל בעצמו השפעה על השלטון. שאיע' טוען כי תפיסות כאלה המשיכו להתקיים גם לאחר מהפכת 1979 וכינון הרפובליקה האסלאמית, וראו Cyrus Schayegh, "'Seeing like a State": An essay on the Historiography of Modern Iran', *International Journal of Middle East Studies*, 37 (2010), 42. בספרו **ח'ומיניזם**, ארואנד אברהמאן מכנה את תפיסת השלטון של מייסד הרפובליקה האסלאמית פופוליסטית-רדיקלית, ולמרות התמקדותו בציבור ודימויו העממיים, הכוח הפוליטי מונחת מהמנהיג מטה, אל החברה, ולחברה עצמה אין אפשרות להשפיע בחזרה על המנהיג, וראו Ervand Abrahamian, *Khomeinism: Essays on the Islamic Republic* (Berkeley: University of California Press, 1993), 39.

102 Khatam, 'Destruction', 464

103 Aghabakhshi, 'Learning the Lessons', 349

104 Alavi, *We Are Iran*, 260

כך, פצועים קיבלו טיפול רפואי לא מקצועי והועברו בחיפזון ובדרכים מאולתרות אל מרכזי רפואה בערים הסמוכות, במקרים אחדים במשאיות זבל.¹⁰⁵ הכמויות האדירות של מצורי הסיוע ההומניטרי שזרמו לבם חולקו חלוקה מרושלת ולא מאוזנת וגרמו לתסכול רב בקרב הניצולים. הפגנת הסולידריות הלאומית החלה לדעוך לאחר הימים הראשונים, ובהדרגה החלו תושבי בם להרגיש מקופחים ומוזנחים.¹⁰⁶ בחינה כמותית ביומונים הארציים מאשרת את הטענות שלפיו ביטויי הסולידריות התרכזו בחמשת הימים הראשונים, ודעכו בהדרגה לאחר מכן. שלושה ימים לאחר הרעידה פרסם **אטלאעא** דברי תנחומים לנפגעים מפי הנשיא ח'אתמי. כמו כן הורה הנשיא למושלי המחוזות לארח את הניצולים שהתפזרו לאזורים שונים כל פרק זמן שיזדקקו לו. הנשיא הוסיף:

לכל תושבי מחוז כרמאן, ובמיוחד לתושבים המכובדים, האדוקים באמונתם והסבלניים של בם והכפרים הסמוכים שספגו אובדן באסון הזה, אנא קבלו את השתתפותי בצערכם. כבר בישרתי שאני עמכם ואמרתי שלבנו עם הקורבנות. דמעות העם הזה – אישה, גבר, זקן וצעיר – זולגות למענכם, והם מוכנים למסור את חייהם בכדי להציל אתכם מהכאב הזה.¹⁰⁷

ראשית, דברים אלו משקפים ניסיון לפייס את נפגעי האירוע, וכן את כלל הציבור במדינה, שכן גם הוא היה באותה העת במשבר. במחוות פיוס כמו זאת טבוע רצון להכיל את כאבו וזעמו של הציבור, מתוך הבנה שמערכת היחסים בין השלטון לציבור צריכה להיות הדדית. שנית, במסר זה, ובמסרים הנוספים שאסקור להלן, נוצרת זיקה בין זהותם הייחודית והאצילית, כביכול, של תושבי בם, לבין אמונתם האדוקה בדת האסלאם, מאפיין שהוא, כמובן, אחד הסממנים המובהקים ביותר של קבוצות השלטון. בכך בא לידי ביטוי ניכוס של יסוד מקומי-עממי, הטענתו במשמעות נוספת שתקדם את עניינו של השלטון, והפצתו החוזרת למיליוני בתי אב המרותקים לאמצעי התקשורת באותה העת. שלישית, פרסום זה מציג סולידריות מוחלטת בין ההנהגה, כלל הציבור וניצולי הרעידה, ובכך הוא מתווה, למעשה, הסכמה המונית בלתי כתובה לסדר שמוביל הממסד האסלאמי-רפובליקני, שבמסגרתה תפקידם של הניצולים ושל כלל הציבור הוא לתמוך ולציית. ח'אתמי ביקר בעצמו בעיי החורבות כמה ימים לאחר מכן, חלק ממצעד הבכירים שפקדו את בם בהמוניהם, וב-17 בינואר דווח על הגעתו של אייתולה סיד מחמוד

Aghabakhshi, 'Learning the Lessons', 349 105

שם. 106

107 'דסטורי ראיסי ג'מהורי בה תמאמי מסאולאן בראי רסידגי כאמל בה משכלאטי זלולה ודגאני בם', **אטלאעא**, 29 בדצמבר, 2003.

האשמי שאהרודי, ראש מערכת המשפט.¹⁰⁸ שאהרודי הגיע גם הוא כדי למסור את תנחומיו ולערוך במקום פגישות עבודה רמות דרג, שאפשר להניח שהיו סמליות בלבד ונועדו להביע הזדהות עם בני המקום ולא יותר מכך. אולם מי שתפס את הכותרות במהדורות אותו היום היה המנהיג העליון, שעלה גם הוא לבס. לאחר מפגש עם אנשי המקום פקד המנהיג את בית הקברות של העיר, חלק כבוד אחרון להרוגי הרעש ו'קרא לאל שיעניק להם רחמים ומחילה'.¹⁰⁹ ח'אמנהאי, שעצם ביקורו בעיר קטנה ופריפריאלית כמו במ אינו דבר של מה בכך, נשא במקום את הדברים האלה:

מטרת נוכחותי כאן היא למסור מקרוב את תנחומיי לתושבים היקרים והפגועים של במ [...]. הלב שלי עדיין לא נרגע, משום שאסונם של תושבי במ הוא האסון של כולנו, והצלקות והכאב שלהם [...] נמצאים בכל מי שיש להם רגשות אסלאמיים ואנושיים.¹¹⁰

מסיקור ביקורו של המנהיג העליון נשקף פעם נוספת הקו המרכזי של הסיקור כולו מבחינת הפגנת הסולידריות עם תושבי במ. ראשית, הדגשת נוכחותם המתמדת של בכירי השלטון בקרבת הנפגעים כמחווה של מערכת יחסים הדדית. שנית, יצירת מצג של אחדות גורל ותמימות דעים בין הקבוצות השלטוניות, הציבור בכללותו ונפגעי הרעידה, בהנחה שיש הסכמה קבועה בין הצדדים המאשררת את הסדר השלטוני. שלישית, ניכוס מאפיינים מקומיים-עממיים, ובמקרה זה האבל והכאב של תושבי במ, וכריכתם במשמעות חדשה של אנושיות וחמלה אסלאמית.

בהקשר של עטיפת האסון במשמעות אסלאמית, עיתונאי **אטלאעא** ועורכיו המשיכו לצטט את המנהיג העליון, באומרו כי 'האסונות הללו צריכים לקרב אותנו יותר לאלוהים. הם צריכים להכפיל את נחישותנו, את אמונתנו ואת סולידריות התושבים, ובמיוחד הצעירים. כל זאת בשביל מאמץ לבנייה מחודשת של במ'.¹¹¹ בעמוד האחורי של אחת ממהדורותיו פרסם **ביהאן** כתבה מעניינת תחת הכותרת 'בשולי נסיעת המנהיג העליון לבם'.¹¹² בכתבה הוגש ספק סיפור אמיתי, ספק מעשייה, על קורותיו של ח'אמנהאי בעיר ההרוסה. לפי הכתבה הזאת, אל נקודת ביקורת

108 'רהברי' אנקלאב דר ספר ר'יר מנתז' רה בה במ ח'אסתאר שדנד: רסידגי ויז' בה שהר'י זלולה זדה'י במ', **ביהאן**, 17 בינואר, 2004.

109 שם; 'בם, בא עזת ואפתח'אר אז מיאן'י ויראנה הא סר בלנד מי כנד', **אטלאעא**, 19 בינואר, 2004.

110 שם.

111 'בם, בא עזת ואפתח'אר אז מיאן'י ויראנה הא סרבילנד מי כנד', **אטלאעא**, 19 בינואר, 2004.

112 'דר חאשיה'י ספר'י רהברי' מעזם'י אנקלאב בה במ', **ביהאן**, 17 בינואר, 2004.

משטרתית בעיר הגיע טנדר גדול ממדים ובו שני אנשים, אחד מהם היה מושל בם, ואילו השני – ח’אמנהאי – נותר לא מזוהה. הרכב נעצר וסביבו החלו מתאספים ניצולים ששהו במחנה אוהלים בקרבת מקום. הם היו אסירי תודה על העבודות שנעשו, אולם החוסרים שמהם סבלו הקשו מאוד על חייהם, במיוחד לנוכח מזג האוויר הקר שפקד את האזור. הניצולים תיארו בפני מושל בם מחסור במים ראויים לשתייה, באמצעי תאורה, בשירותי בריאות ובמרחבים ראויים למחיה. הם תיארו לחץ נפשי בעקבות מות קרוביהם ומצוקות נוספות, וביקשו מהמושל שיעלה את קובלנותיהם לידיעת הרשויות כדי שיימצא להם מזור. במשך ארבע שעות שטחו תושבי בם את מצוקותיהם, וכל אותו הזמן ישב האלמוני בעל הזקן הלבן והטורבן שלצד המושל במקומו והקשיב. לאחר מכן, כשרבים מתושבי העיר התאספו במסגד הראשי של בם, הם הבחינו להפתעתם שהאלמוני שהאזין לכאבם עלה על בימת הנואמים, ורבים חשו צער על שלא זיהו אותו מוקדם יותר. ‘האדון הגיע כדי שכל בכיר ואחראי ישמע את כאבם של התושבים מפייה שלהם ללא תיווך’.¹¹³

המסר הברור ביותר של הכתבה הוא נוכחותו של המנהיג העליון במקום ונגישותו לנפגעי הרעידה. מסר זה נקשר, כאמור, למאמץ הכללי של בכירי השלטון ליצור מראית עין של הזדהות וסולידריות. זוהי עדות נוספת לכך שהצמרת הפוליטית הבינה שעליה להפגין מחוות כלפי האוכלוסייה המקומית, ודרכה אל כלל הציבור האיראני. סיפור זה אף מעיד על ניסיון להשתמש במשבר בעיר ולמנף אותו כדי להדגיש את מחוות השלטון כלפי הניצולים ומשפחות הקורבנות, ובכך לשפר את תדמיתו. המצוקות הקשות מוזכרות בכתבה לא כדי לדרוש מהמנהיג העליון לשאת באחריות להן, אלא כדי להאדיר את דמותו ולהדגיש את תכונותיו, כגון חמלה, אורך רוח, אכפתיות ואצילות נפש. סוגיה זו מתקשרת לסוגיות שנידונו בחלק הקודם: הסיקור העיתונאי אכן הביא בפני הקוראים את המצוקות הקשות של תושבי בם, שנבעו, כמובן, מניהול אסון קלוקל, ועם זאת, מטרתו המרכזית אינה הטחת ביקורת בשלטון וקריאת תיגר עליו, אלא הכלת המחדלים ושיפור תדמיתו. נוסף על כך, יש כאן מעין העברת אחריות לדרגים הנמוכים, משום שעל פי המשתמע מהכתבה הזאת לא ח’אמנהאי הוא שצריך לתת דין וחשבון על מצוקות התושבים, שכן פתרון המצוקות האלה הוא באחריות מושל בם ונושאי התפקידים האזוריים האחרים.

לצד סיקור פעולותיהם של בכירי השלטון, חלק מהכתבות הוקדשו להתמודדות ישירה עם חורבנם של בם ומרקם החיים המקומי. דוגמה לכך היא כתבת הספד יוצאת דופן באורכה ובניסוחה הפרוזאי שפורסמה ב**אטלאעא**. כותרת הכתבה – ‘רקוויאם לעצי התמר המדממים’, והיא הודפסה על רקע תצלום של עץ תמר ומסביבו

עיי החורבות (תמונה 3 בנספחים).¹¹⁴ פשרו הסמלי של עץ התמר ברור, שכן מלבד המצודה, היו מטעי התמרים הרבים של בם סמלה המובהק ביותר של העיר ומקור ההכנסה העיקרי של תושבי האזור. בהספד עצמו בולטות כמה נקודות: ביטויים כגון 'ים של דם' (דריא'י ח'ון), 'מטע תמרים המטלטל מצד אל צד' (נח'לסתאני שנאנר כה אז סו'י בה סו'י מי רפת), ו'קולות שאגות הטבע ופיצוץ אימנתי של האדמה' (סדא'י ר'רשי טביעת ואנפג'ארי מהיב'י זמין), מעידים על הניסיון לומר שזעמו של הטבע הוא שגרם להרס ולחורבן, ולגורם האנושי אין יד בדבר. יתרה מזו, שורות נוספות בהספד מציינות כי 'עצי התמר של בם, כמו מטעי התמרים של [העיר] מדינה, חוו שוב אסון עצום, מוות ותבוסת האנושות'. כלומר, אפשר לזהות כאן ניסיון לקשר בין סמליה המובהקים של בם, לבין המרחב המכונן של האסלאם שבמרכזו העיר מדינה. הקישור בין מטעי התמרים האופייניים של בם לבין העיר הקדושה הוא עדות נוספת לניכוס יסודות עממיים,¹¹⁵ עטיפתם בלבוש אחר (קדושה אסלאמית הנקשרת אל הקבוצות ההגמוניות) והפצתם החוזרת בציבור. נוסף על כך, הצגת זעם הטבע הכוליכול אל מול חוסר האונים של האנושות משמעותה שלמוסד המנהיג העליון ולמוסדות הממשלה אין, לכאורה, כל אחריות לממדי האסון, ולכן אי אפשר להאשים בו או לדרוש מהם לשאת באחריות.

התמקדות הסיקור בהיבט האנושי

בחלק זה אבחן סיפורים אנושיים אישיים הקשורים לאירועי רעידת האדמה. גיבוריהם הם תושבי בם, אנשי כוחות ההצלה, אנשי ממסד ואחרים. אף שסוגיה זו איננה מרכזית בסיקור מבחינה כמותית היא בולטת משום שהיא מנוגדת לאופי הקולקטיבי של היבטים אחרים בסיקור האירוע, כמו הסולידריות הלאומית ומבצעי החילוץ והסעד ההמוניים שתוארו לעיל. מטרתה של סקירה זו היא להראות כיצד שימשו הסיפורים האישיים לכמה מטרות, והעיקרית שבהן היא מיזוג השכול האישי עם מסרים הגמוניים בדבר שירות לציבור ומסירות לאל. מיזוג זה היה תופעה נוספת במסגרת מערכת היחסים הדו-כיוונית שבין שלטון לחברה באיראן.

את הסיפורים האישיים הנחשפים בעקבות אסון לאומי אפשר לחלק בדרך כלל לשני סוגים. הסוג הראשון הוא סיפורו של הקורבן הסביל שאיבד חלקים גדולים מחייו באסון, והסוג השני הוא סיפור שגיבורו הוא אדם רגיל שנקלע למצב בלתי רגיל ופעל בגבורה. הנרטיב של האחרון מסמל מעבר רטורי מייאוש אל תקווה וגאווה לאומית.¹¹⁶

114 'מרת'יה אי ברא'י נח'לה'א'י ח'ונין', **אטלאעאט**, 1 בינואר, 2004.

115 מטעי התמרים אינם המאפיין המקומי-עממי היחיד שבמרכזו ההספד הזה. בולט גם השימוש בביטוי 'מדבריות המלח של בם' (פ'ון'יאנ'י בם), כלומר, המדבריות המאפיינים את הנוף ואת האקלים המדבריים של העיר, וראו שם.

Pantti, 'On the Political Possibilities', 14

למעשה, הסיפורים האישיים מכל הסוגים יוצרים בסיס לחיזוקה של הקהילה והאומה בימים שלאחר האסון.¹¹⁷ יתרה מזו, יש הטוענים כי ההתמקדות בסיפורי גבורה אנושיים בעת אסון לאומי מגדירה מחדש את האופי הלאומי עצמו באמצעות הבלטת תכונות נאצלות, כגון אומץ, הקרבה וקור רוח. הסיפורים המועלים על נס מאשררים בפני הקוראים שהתכונות שהם רואים בהן הנאצלות ביותר, וחשוב מכך – התכונות שהם מקשרים עם הקהילה הלאומית – נשארו ללא פגע.¹¹⁸ למיטב הבנתי, התמקדותו של הסיקור העיתונאי בסיפוריהם של 'אנשים רגילים' שנקלעו לאסון בם שימשה למיזוג התכונות האנושיות הנאצלות האלה עם האופי הלאומי המדומיין ועם אופיו של השלטון ויצרה מסרים הגמוניים מובהקים.

מהסיפורים האישיים שהועלו על דפי העיתונים הארציים ניכרו היטב חוסר הוודאות והחרדה שאפיינו את ימיו הראשונים של המשבר. כזה היה קולו של תושב בם ושמו נאצר תרפפור. תרכפור איבד ברעידת האדמה את בת זוגו, שניים מאחיו ואת ילדי אחד מאחיו. בעת התרחשות הרעידה היו בני המשפחה במיטותיהם, ובתוך כמה שניות נפל ציוד רב ארצה והבית החשיך לחלוטין. המספר העיד כי לפרק זמן של כמה דקות עד חצי שעה הוא לא היה מודע למצבו, וכשהתעשת הבין שחצי מגופו קבור מתחת להריסות.¹¹⁹ בכאב רב הוא חילץ את עצמו ואז פנה להוציא את אחד מילדיו של אחיו, שלמרבה המזל נשאר בחיים, אולם שאר בני המשפחה איבדו את חייהם. אחרי סיפורו הטרגי של תרכפור מסופר סיפורו של עבד אל-עלי סעידי.¹²⁰ בהיותו נהג מונית, בשעת הבוקר המוקדמת שבה הכה רעש האדמה כבר ניצב סעידי עם רכבו בשער העיר וציפה לתיירים. לדבריו, 'האדמה החלה פתאום לרעוד בחוזקה כזאת שהמכונית הטלטלה מצד אל צד. יצאתי מהרכב מוכה אימה, וכשרצתי לצד הרחוב הראשי של העיר, כשאני נופל שוב ושוב, לפתע נראה כאילו יורד ברק מן השמים והאדמה בולעת את הכול'.¹²¹ סעידי מיהר לחזור לביתו וגילה שאחיו ומשפחתו נקברו מתחת להריסות, ובעזרת שכנים הצליח להציל את חיי אביו ואמו.

סרגדיה נוספת שהוצגה בעיתונים הייתה סיפורו של רזא כרדסנני נז'אד. לפי דיווחו, ברגע הרעידה הוא הושלך אל הקרקע ושמע שאגה מפחידה. קיר הלבנים שהיה בקרבתו קרס עליו, והוא איבד את זיכרונו. כשהתאושש ראה את ארבעת ילדיו ללא

117 שם, Perez-Lugo, 'Media Uses', 211; 6

118 Pantti, 'On the Political Possibilities', 14

119 'תאזה תרין גוארש האי כיהאן אז וועית' מנטקה' זלולה זדה'י בם', ביהאן, 29 בדצמבר, 2003.

120 סעידי הוזכר גם בחלק הקודם בהקשר של חסינות הבנייה שהייתה נהוגה בבם טרם הרעידה. סעידי מתח ביקורת על ההזנחה רבת השנים של בנייני העיר. לאחר ביקורת זו הוא החל לשטוח

את סיפורו האישי הטרגי, וראו שם.

121 שם.

רוח חיים בתוך ההריסות. הוא ידע כי גם אשתו נפצעה, אך מקום הימצאה לא היה ידוע לו.¹²² סיפורים קשים אלו משקפים את הפאניקה וחוסר הוודאות ששררו בבם ובשיח הציבורי בעקבות האסון, ומעבירים תחושה שחומרת האסון לא פסחה על רבים מתושבי העיר. הדיווחים האלה, שהובאו מפיהם של הקורבנות עצמם ובשפתם, תיארו בקול חד, צלול ואותנטי את השלכותיו המיידיות של האירוע. 'יתרה מזו, תיאורים כמו 'יורד ברק מן השמים, והאדמה בולעת את הכול', וכן 'שמיעת שאגה מפחידה', יצרו תחושה של אירוע אפוקליפטי שתקף את העיירה המנומנמת באותו הבוקר.

סיפורים אחרים שהתפרסמו בעיתונות היישר ממאמצי החיפוש וההצלה סיפקו מעט יותר מקום לתקווה. סיפור מסוג זה נמצא בכתבה קצרה בדבר הצלתם המקרית של שני ילדים לכודים.¹²³ על פי הכתבה, במהלך מאמצי החיפוש בבית הרוס בחלקה העתיק של בם נשמע קול ציוצן של שתי קנריות מכלוב שבור, והוא שהוביל את צוות החילוץ אל שני הילדים החיים. הילדים היו לכודים סמוך לכלוב הקנריות, ומשאיתרו אותם עובדי הסיוע ארך חילוץם כשעה. הילדים סבלו מפציעות קשות, אך הועברו לטיפול בבית חולים בקרבת מקום, ועל פי הכתבה מצבם בזמן הפרסום היה טוב.¹²⁴ לצד כתבות אחרות שתיארו מוות המוני וסתמי, סיפק הסיפור הזה מידה של תקווה. אפשר לומר כי אופיו הנסי משדר מסר של אופטימיות.¹²⁵

כתבה שבה בלט המיזוג בין תכונות אישיות נאצלות, לבין האופי הלאומי ואופיו של השלטון בדרך שתשקף מסרים הגמוניים, עסקה בקורותיו של אדם עלום שם. הכתבה נפרשה על פני מספר עמודים וכותרתה הייתה 'אדם גדול אחד על רקע טוהר התמרים ופשטות לבני הטיט' (תמונה 4 בנספחים).¹²⁶ לא ברור אם כתבה זו היא הספד או הבעת הערכה לאדם שעודו בין החיים, אולם ברור למדי שהיא מנסה לקשור בין השלטון לבין תכונותיו הפטריוטיות של האיש ופועלו ההרואי בעת רעידת האדמה. כבר מהכותרת אפשר ללמוד רבות על הכוונה לשזור אל תוך השכול מסרים המיטיבים עם הממסד. 'אדם גדול' זה, המייצג בפעולותיו ובאמונותיו את הממסד השלטוני, הוא מוקד ההתרחשות; ואילו מאפייניה של בם המדממת, המיוצגים בכותרת באמצעות טוהר התמרים ופשטות לבני הטיט, הם הרקע להתרחשות בלבד. מה גם ש'פשטות לבני הטיט' הייתה הגורם המרכזי להרס חסר התקדים שניחת על בם, אך אין זה ממטרותיה של הכתבה להזכיר זאת. תפקידה המרכזי היה, כאמור, למזג בין האובדן

122 שם.

123 'אואר קנארי ג'אני דו כודכאן רא נג'את דאד', **איראן**, 31 בדצמבר, 2003.

124 שם.

125 שיח האמפתיה מנסה למצוא משמעות חיובית כלשהי באירועים כאוטיים, רנדומליים ואלימים, ואחת ממטרותיו היא ליצור קהילה מאוחדת. 15, Panti, 'On the Political Possibilities',

126 'בורגמרדי בה ספאני נח'להא וסאדגיי ח'שת הא', **אטלאעאט**, 3 בינואר, 2004.

האישי שהתרחש בבם, האופי הלאומי ההרואי וטבעו של השלטון, ולמסור מסרים שיחזקו את האינטרס הממסדי. לפיכך, לבני הטיט מתוארות כאן תיאור רומנטי, פשוט וחיובי.

הכותב הוא אדם שהיה כפוף לגיבור הכתבה בכמה משרות ממשלתיות לאורך עשרות שנים. השניים שירתו יחד ב'מערכת מנהל המהפכה' (דֶסְתֶגֶאֶהִי אֶדֶאֶרְהִי אנקלאב), ומאוחר יותר בארגון 'ג'האדִי סאזנדג' של כרמאן ושל בם. הכותב העיד על מנהלו שתמיד היה ג'האדי (כלומר מחויב למאמץ המקודש) ומהפכני, מדויק, בעל היגיון בריא, זריז ומהיר החלטה. במסגרת עבודתו הוא הביא למחוז מפעלים רבים, נמלי תעופה, חברות בנייה ותיירות, ותמיד הקדיש חלק רב מזמנו גם לפגישות עם אנשים פשוטים וחסרי כול. כמו כן, המספר שזר בדבריו את פעולותיו של מנהלו שהביאו להקמת אזור התעשייה החדש של העיר, ובו כמה מפעלים, כמו מפעל המכוניות 'ח'ודרוסאזִיִי כרמאן'. מעבר לתכונות האופי של פקיד ממשל נערץ, עסקה הכתבה בסיבות שהביאו אותו לקבוע את מקומו בבם ולשרת את אנשיה. כפי שנמסר, הסיבה הראשונה הייתה העוול והקיפוח שזיהה בבם ורצונו לתרום לפיתוח האזור ולשגשוגו. סיבה נוספת, על פי הכתבה, הייתה 'שירות העם בדרך האל' (ח'דמת בה מרדם דר קֶאהִי ח'דא). שירות בדרך האל הייתה גם התשובה לשאלה מדוע פעל במרץ במהלך רעידת האדמה ואחריה. נטען כי פעולותיו באותה עת, וכן לפני הרעידה, היו הסיוע היעיל ביותר: 'אם שדה התעופה של בם לא היה קיים – אלוהים יודע מה היה קורה. אם בנייני ארג'י ג'דיִדי בם [אזור התעשייה] לא היו קיימים – אלוהים יודע מה היה קורה [...] והחשוב מכול, אם הוא עצמו לא היה קיים – לא ידוע מה היה קורה'.¹²⁷ עוד נטען כי הוא היה האחראי העיקרי לארגון פעולות הסיוע וההצלה לאחר הרעידה, וכי שאר האנשים שפעלו בזירה רק יישמו החלטות של אחרים.

משורות אלה ואחרות ניתן להניח שהאיש נספה סמוך לרעש, אם כי אי אפשר לאמת זאת. כמה מוטיבים בטקסט מעידים על התפקיד של סיפורו האישי. ראשית, המוטיב המרכזי בסיפור הוא 'שירות בדרך האל'. מוטיב זה מצביע על יראת השמים והנאמנות הדתית של האיש, אף על פי שבמשרתו לא ניכר אופי דתי. השירות שלו לא ניתן במסגרת למדנות או פעולה דתית, כי אם במסגרת המנגנון הפוליטי, למען העם. לפיכך, מוטיב שירות בדרך האל מייצג היטב את הקישור בין שירות מסור לציבור, יראת שמים ואופיו של הממסד אחרי המהפכה האסלאמית. שירות בדרך האל הוא גם דרכה של הכתבה להסביר את פעולותיו ההרואיות של הפקיד במהלך ניהול האסון, כך שלאופיו של הממסד המהפכני במקרה זה אפשר לייחס גם גבורה והקרבה לנוכח רעידת האדמה בבם.

שנית, הביטוי 'ג'האד' חוזר גם הוא פעמים רבות בכתבה, ומייצג גם הוא ניסיון לכרוך יחד מסירות לאל, מסירות לממסד האסלאמי-רפובליקני ומסירות לציבור. הדגשת פועלו של הגיבור בארגון ג'האד-י סאונדג'י, שבמשך עשרות שנים נשא אופי שחציו עממי וחציו ממסדי, משרתת היטב את הניסיון הזה.¹²⁸ ג'האד-י סאונדג'י היה בתחילה תנועת מתנדבים שהוקמה כדי לסייע לחקלאים בקציר של שנת 1979, ובהדרגה קיבלה תפקיד רשמי ורחב יותר. הארגון החל לספק סיוע לתושבים באזורי הכפר בכל הנוגע לבניית כבישים, תשתיות חשמל, מערכות השקיה, בתי ספר ועוד; עד שבשנת 2001 התמזג עם משרד החקלאות, ותהליך התמסדותו הושלם.¹²⁹ משפטים אחדים בטקסט ממחישים גם הם את המרת אישיותו הנערצת של הפקיד לערכים הגמוניים מובהקים: 'אם הוא לא היה נכנס לשטח, המצב היה נהיה רע הרבה יותר. האמון שלו באל הוא רב, ובמשך עשרים וחמש השנים שחלפו מאז המהפכה שבהן שירת כמנהל, הוא הכיר כל דבר, הוא אהב את כולם'.¹³⁰ שורות אלו מבטאות בפירוש את מטרתו של הסיפור הזה, וכן של סיפורים אישיים אחרים בסיקור העיתונאי: לייצר מצג של קהילתיות, אופי לאומי וגאוה לאומית ההולכים יד ביד עם מסרים הגמוניים של מסירות לאל ומסירות לציבור. למעשה, העדויות האותנטיות ועתירות הרגש על הטרגדיות ומעשי הגבורה של 'האנשים הפשוטים' הנשמעות בסיפורים האישיים, הן שמלחימות את כל הגורמים האלה יחד.

מסקנות

מטרתו המרכזית של המאמר הייתה לבחון מה תפקידו של הסיקור העיתונאי של רעש האדמה במסגרת יחסי כוח בין שלטון לחברה באיראן. מסקנתי המרכזית קשורה למגבלות הכוח של המערך השלטוני באיראן בפתחה של המאה הזאת. ממצאיו של המחקר מלמדים על חוסר היכולת של השלטון להסתיר את מחדלי ניהול האסון ואת

128 המילה 'ג'האד' נטועה עמוק בנרטיב המהפכני, וארגון ג'האד-י סאונדג'י אינו היחיד הנושא את המילה בשמו וביעדיו. דוגמה נוספת לארגון כזה הוא ג'האד-י דאנשגאהי (جهاد دانشگاهی) – המרכז האקדמי לחינוך, תרבות ומחקר. ארגון לא ממשלתי זה נוסד גם הוא בראשית ימי המהפכה, ומטרתו הייתה קידום של ייצור ידע וטכנולוגיה מקומיים.

129 למרות אופיו העממי למחצה, הארגון היה קשור בעבותות למדיניות החוץ של הרפובליקה האסלאמית החל מאמצע שנות השמונים, ומילא תפקיד מרכזי במיוחד בהעמקת קשריה של איראן (וייצוא המהפכה) למדינות רבות באפריקה, וראו Eric Lob, 'The Islamic Republic of Iran's Foreign Policy and Construction Jihad's Developmental Activities in Sub-Saharan Africa', *International Journal of Middle East Studies* 48 (2016): 313-338.

130 'בזרגמרדי בה צפא-י נח'להא וסאדג'י-י ח'שת הא', **אטלאעאט**, 3 בינואר, 2004.

חוסר התוחלת שבכך, כפי שאכן קרה במקומות ובזמנים אחרים, כמו באסון הגרעיני בצ'רנוביל בשנת 1986, ובסדרת הפיצוצים המסתורית בעיר הנמל הסינית טיאנג'ין באוגוסט 2015. במדינה שבה קהילת העיתונות מפגינה חדשות לבקרים כוח עמידה יוצא דופן נגד ניסיונות השתקה, ושבה התקיימה באותו הזמן בלוגוספרה פרוצה למחצה, נאלץ הממסד השלטוני להתפשר ולהכיל פרסומים עיתונאיים רבים שלא החמיאו לו, גם אם לא היו קריאת תגר של ממש.

המאמר תרם גם להבנת מגבלות הכוח של המערך השלטוני. מערכת היחסים המעגלית המתוארת במאמר נובעת במידה רבה מחוסר היכולת והרצון של העלית הפוליטית – המנהיג העליון ונבחריו הציבור – ליישם שלטון סמכותני לחלוטין, כלומר שלטון שאינו צריך לספק מחוות לציבור ולהכיל את כאבם של חלקים בחברה. ממצאים אלו מציעים שלא לראות ביחסי השלטון והתקשורת במדינה יחסים סמכותניים מובהקים, וכן מראים שכיוון הזרימה ביחסים אלה אינו מלמעלה למטה בלבד.

לכל אורכו בחן המאמר את תפקידה של העיתונות: מהם התפקידים שמילאו העיתונאים הממסדיים, ומה היו האינטרסים שלהם? האם תפקידה היחיד של העיתונות הממסדית היה לשמש 'צינור' פסיבי, או שהיו לה תפקידים מהותיים יותר, כמו יצירת קהילות, מתן תמיכה נפשית, העלתם של קולות מוחלשים וקידום דרישה לשאת באחריות? לשאלות האלה אפשר להשיב בכמה דרכים. דרך אחת תדגיש שתפקידה של העיתונות סביב אירועי רעידת האדמה הוא בראש ובראשונה להיות שופרו של השלטון. ולכן, לנוכח המחדלים הרבים בניהול האסון, העיתונאים אמנם פעלו לחשוף את האמת, אך גם לא קראו תגר על הקבוצות השלטוניות ועל טיב שלטונן. נוסף על כך, בשימורה של מערכת היחסים הדו-כיוונית בין שלטון לחברה היו העיתונאים במות נוחות ויעילות ליישומן של פרקטיקות הגמוניות. לעיתונאים הממסדיים היו לא רק רשתות הפצה משומנות, אלא גם יכולות מקצועיות לנסח מסרים שייטיבו עם הממסד וישכנעו את הציבור.¹³¹

פרשנות אחרת תדגיש דווקא מסרים נוקבים ומאתגרים יותר שנמצאו בסיקור האירוע. עדות לכך נוכל למצוא בביקורת שהוטחה לא רק בתפקוד המיידי של הרשויות, אלא גם בקווי מדיניות מתמשכים של הממסד לדורותיו, אף שביקורת זו הובלעה בתוך סיקור השכול האישי של הנפגעים, או בהכרת התודה למדינות העולם. מסקנותיי בדיון הזה הן שבסיקור רעש האדמה בבם לא היו לשלושת העיתונאים – **כיהאן, אטלאעאט, ואיראן** – אינטרסים ואופני פעולה זהים, אף כי הדיון בשלושתם יחד

131 כפי שטען גיטלין, 'הקואליציות השולטות' [...] במידה רבה תלויות במוסדות מעצבי אידיאולוגיה לניסוח מונחי האחדות שלהן עצמן ולאשרור הגבולות בתוכם יפעלו כל ההגדרות המתחרות של המציאות' (Gitlin, *The Whole World*, 254).

מטשטש את השונות הזאת. ועם זאת, לטענתי אפשר לומר שכל העיתונים קיבלו על עצמם להציג תמונת מצב שתתקרב ככל האפשר לתיאור הנסיבות הקשות של האירוע בבם, ובה בעת שהקבוצות השלטוניות יוכלו להכיל אותה. מסרים שמטרתם הייתה להשמיע קולות מוחלשים וליצור קהילות ניכרו גם הם, אך היו מעטים למדי.

כעשור וחצי לאחר הרעידה נראה כי בם הצליחה לקום מבין ההריסות. בסימו של תהליך בנייה מחדש, שהיה גם הוא מסורבל ורווי כשלים, החליפה העיר את מראות ההריסות שליוו אותה זמן רב מדי בהתנהלות עירונית שגרתית יותר. בסיוע הממושך של יפן, צרפת, אונסק"ו ואחרים שוקמו מערכות ההשקיה העתיקות, והבזאר המרכזי נבנה בבנייה חסינה לרעידות עתידיות. יום השנה העשירי לרעידה צוין בטקס במתחם הספורט החדש פֶּגֶ'ר (שחר), במה שהוכרז על ידי מנהליו כ'סמל ללידתנו המחודשת'.¹³² ברם, שיקומה האדריכלי של העיר לא השכיח את המצוקות הנפשיות של התושבים, ואף לא את חוסר האמון שהם רוחשים להבטחות הרשויות לחסינות טובה יותר מפני זעמי האדמה שיתרגשו עליהם אולי בעתיד.¹³³ חוסר ודאות זה יהיה מנת חלקם של תושבי בם מעתה ואילך, וייתכן שגם ביחס לרעידה שפקדה אותם בבוקר 26 בדצמבר 2003 עדיין רב הנסתר על הגלוי. אם כך, כל שנותר להם הוא למצוא ודאות באדמה עצמה וברגיעתה הנוכחית, על פי סורת 'רעש האדמה': 'ברעוש הארץ את רעשה/ ובפלוט הארץ את קרביה/ ובאמור האדם: מה היה לה?/ ביום ההוא היא תספר את סיפורה'.¹³⁴

¹³² 'A decade on, Iran's Quake-Hit Bam Eyes New Era', *The National*, 24 December 2013, www.thenational.ae/world/middle-east/a-decade-on-irans-quake-hit-bam-eyes-new-era

¹³³ שם.

¹³⁴ הקוראן, תרגום אורי רובין, סורת רעש האדמה (99), 1-4.

נספחים

תמונה 1: מידת ההרס חסרת התקדים בבם נגרמה במידה רבה בשל איכות הבנייה
הירודה (26.12.2003, www.mehrnews.com)

کمکهای جهانی به زلزله‌زدگان ایران ادامه دارد

سیاس از جهانیان

[illegible][illegible][illegible][illegible][illegible]

תמונה 2: 'תודה לאנשי העולם' (ספאס אז ג'האניאן', **איראן**, 31 בדצמבר, 2003). לעתים השתמשו עורכי העיתונים הממסדיים בשיח של הכרת תודה כדי להטיח ביקורת בשלטון על אופן ניהול האסון

تصویر غم از ضمیر اطلاعات فاجعه بم

۸ صحنه

۴ صحنه

پنشنه ۱۵۱: ۸۰۱۲۸۲ لیلعه ۱۴۴۲ زلزلو ۲۰۰۲ شمسه ۲۹۹۵

ایوانقاسم کاوه سیاهکنی

شاهد غم انگیزترین حادثه بودند! و در هنگام غرش زمین، برگ و درختان به آسمان آشفته شد... نخلان جوان، کلک به دست زمین را می‌کود تا شاید، زندگی را بیابد نخلستان، تداوم صدای نیشه فرهاد نوید می‌داد!

زمین را می‌کند، گود و گودتر می‌شود و بی چینی نمی‌پایند، های عرق آبیانی او می‌جوشد و از کنار ابروان شکسته و خوین او می‌لغزد و برگونه هایش خفنی می‌کشد و در موهای سوخته صورتش گیم می‌شود!

نقطه ای دیگر را می‌کند، معیق و معیق تر و ناگهانی! بچه ای از دل زمین بیرون می‌آید! انگشت همچون باران بر این دانه می‌ریزد و پیکر زخمی و کوفته و نجف نیشه جان گودکن از دل خاک نیشه، بیرون می‌آید!

شب، تاریکی... شب، تاریکی... شب و مرگ!

ترک می‌خورد می‌کشد و می‌کشد و تازانیه سرهای خسته، بچه‌ها نخلستان خون آلود می‌توخت و مرگ رزوه می‌کشد! مرگ انسانهایی که سرهای کشته رختان و گرمای سوزان تابستان نشان را می‌آورد و محسوس آنان را می‌کشد و سرتیج خیار، سفره آرای خانه های ما بود!

انسانهایی کوشا و صبور و متواضع و خوشگرم!

بیه ۶ صحنه ۶

بازماندگان فاجعه عظمای زلزله بم می‌مرد و برانیزه ویرانی ها و برگ خیره می‌مانی و دوباره بعضی می‌کشی و می‌پیشی که همچنان انسانی بر دماغ تو هستی خود، در زیر خروارها سنگ و خاک نفس می‌کشد و کمک می‌خواهد... و آن مرد، تنها و بی‌پس، که کلبه و نجف و بی‌پناه، که شیارهای چهره اش به گودی نشتی و موهایش به سبیدی گرانیده، و با آن همه زخم و جراحت، بیرونه های شهر مدفون، آرام، گام برمی‌دارد که شاید محسوس فرزندان و نروسی و بوه هایش را بیابد!

گویی مرد را سر سندان در آن سکوت مرگار نیست، راه افتاده و برپایه ویرانه ای می‌رود که شاید بشواید، عفا را با همه جان بخواند و جوانی بشواید!

مرد، در تاریکی شب استخوان سوز گوهر، برنخلی تکیه زده و صدایش مثل برق تندر، سینه زد و کج، که تازانیه جان پرورشی را می‌تواند، مارش را می‌خواند، بر سر خانه ای زخمی و مرگانه ای، خدایا را می‌خواند، و انسان را آواز می‌دهد!

و انگار با هر پاله آگرم گفتی، تا فنی و نود و یازده و حس می‌کند که هنوز آثار صاعی در زیر پشم پشم و جوف و زرد و باروش آواز شده که در زمانی این همه کوتاه، هزاران انسان صبور و رنج دیده و بیگانه در دل زمین مدفون شدند!

نخل های خوین قد کشیده بم، نخل های خورل بود، بارش آوار و سنگ و خون بارش خورل بود، یا سرهای سحر کویر...

جمع ۵۲۸ ساخت دقیقه

بازماندگان خورل بود، یا سرهای سحر کویر...

انجاری در معیر فرو بسته زمان، ما چشم کشودیم و خویش را در بستر گرم و برسکونی اضطراب دیدیم!

ولی کویران بم دیگر چشم نگشودند و خویش را در بستر گرم نگشودند و در یک چشم برهم زدن، همه چیز بریشان آوار گشت و به گورستانی متروک مبدل گشت. نخلهای بم... همچون نخلستانهای مدینه، بار دیگر شاهد فاجعه عظیم و مرگ آور شکست انسان بودند!

انبار قربانی محض خشم طبعیت شد، نخلهای صبور و بی‌پاک کویر بم، در دریای خون همچنان ایستادند تا ساقی را بیاورند!

و کوبه، نه گوری از شن و ماسه و درخت، بلکه جنگلی از آدم و آدمیای صبور و سوخته بود، نخلستانی ششوار که از سوی بم به سر می‌رفت.

صدای غرش طبعیت و انجبار مهیب زمین بود و خاک، بود که خاک و نفس ها تانگ، دهانها خشک، و گلها را چیری شبیه یک آبریز، مثل یک تانگ، مثل یک آبریز بود.

و زمین خشکین در خود فرید و ترکید!

و زمین، نه برگ خون، که

به رفتگان و ماندگان

روزهای مهربانی

از حبیب‌رضا عسکری مروردی

... در امتداد نخلهای شکسته خانه‌هایی است که خشم زمین زندگی را درون آن شعله زده است و طاوت دستهای کوچک ساکنانش را از سر هرسکست های صمد و از شتابی که زده است

آوار و آوازی چند روزی است صمد مردمانی شده است که در غریب ترین روزهای مهربانی و عشق خویشی قفس هایشان زینت سفره های شیرین رختان بود. از آن همه شور، از آن همه شادی‌های پیچیده در کوجه پس کوجه ده انگشت شویان هابی، ملده است که داغ گلونه هایش، سنگ را هم به تانگ واداشته است! اما در غریب ترین قسمت خاک، جایی که طوط الفانی و قیق دار در نگاهانی به یکباره غروب کردند که تمام آن روزهاییان از سبک خانه های قلی تا تانگ ضرورت و انتظارشان از آن بود که هر روز در کفان صبح هبای نور خیزد می‌شکند و به روشنی سلام می‌دهند!

نخلها در بهشت زخم خود را فراغوش کرده اند و دستهایی را به استغاثه شسته اند که روزگاری کلکشان را به بار می‌شادند و امروز در اسارت تابستانها خاک زخم و پیچیده هایشان جلوه کرده است. بگذار خاک را بگردد زندگی نباید بپیرد! آرزو نباید مدفون شود و زیانها نباید آلود شود!

هر روز قلی از آدمی که فروش مهربانی درویش بیشتر از سکه خایس بود.

جیز در دپاره خیابانها در تصویر عاظمه بود و کامیونها عمو را به کوجه های زخمی بم می‌بردند تا دوباره شادی برپورانه ای شایر یوانه بریزد!

رحمت شربینی به شاهه های محروم نخلها قدم کرده بودند.

ای دروغ! که خشم زمین چه می‌تواند ما را به مهربانی برگرداند!

تمونه 3: 'کروایم לעצי התמר המדממים', כתבת הספד יוצאת דופן באטלמעות (1 בינואר، 2004)

